

**ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΗ
ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ**

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΥΠΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ

καὶ πρ. Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Τακτικοῦ Μέλους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας

τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν

Εἰσήγησις στὸ Διεθνὲς Θεολογικὸν Συμπόσιον, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν πόλι Alba Julia τῆς Ρουμανίας ἀπὸ τὴν 4ην ἕως τὴν 6ην Μαΐου 2007. Τὸ Συμπόσιον αὐτὸ διοργανώθηκε ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἀκτινοβολοῦσαν Ὁρθόδοξη Θεολογικὴν Σχολήν, ἡ ὁποία, ἀνήκουσα στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον «1 Decembrie 1918», ἐμφυχώνεται ἀπὸ τὸν Κοσμήτορα αὐτῆς Σεβασμιώτατον Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Alba Julia Κον Ἀνδρέαν. Ἡ Ἱ. Ἀρχιεπισκοπὴ του ἀνήκει στὴν Ἱ. Μητρόπολιν Cluj, Alba, Crişana καὶ Maramureş, τοῦ Ὁρθοδόξου Πατριαρχείου Ρουμανίας. Ὁ διακρινόμενος γιὰ τὴν μελιχίότητα καὶ ἀπλότητα Ἱεράρχης αὐτὸς ἔχει ἐκλεγῆ Τακτικὸν Μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν.

Οἱ συμμετέχοντες στὸ Συμπόσιον φιλοξενήθηκαν κατὰ ἀβραμαϊκὸν τρόπον ἀπὸ τὸν Σεβασμιώτατον, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναπτύξει πολύπτυχη ποιμαντικὴν καὶ ἱεραποστολικὴν δραστηριότητα, ποὺ συντελεῖ ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ τρέφουν αἰσθήματα μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης γι' αὐτὸν καὶ νὰ γεμίζουν ἀσφυκτικῶς τοὺς ἱ. ναοὺς καὶ ἰδίως τὸν ἱστορικὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς πόλεως κατὰ τὴν τέλεσιν ὄχι μόνον τῆς Εὐχαριστιακῆς Θείας Λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Σύνεδροι στὸ Συμπόσιον ἦσαν πολλοὶ Καθηγητὲς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ρουμανίας καὶ μερικοὶ ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῆς Δυτικῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Προτεστάντικῆς Θεολογίας, ὅπως λ.χ. ὁ διεθνῶς γνωστὸς Καθηγητὴς τῆς Τυβίγγης Jürgen Moltmann, ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Οἰκουμενικῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας Καθηγητὴς Teclé

Vetrali, ὁ Διευθυντῆς τοῦ Ἀνατολικοεκκλησιαστικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς πόλεως Regensburg τῆς Γερμανίας Dr. Albert Rauch. Ὁρθόδοξοι ἐξ Ἑλλάδος συμμετέσχον μὲ εἰσηγήσεις στὸ Συμπόσιον ὁ Ὁμότιμος Καθηγητῆς Εὐάγγελος Θεοδώρου (Ἀθήνα) καὶ ὁ Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης αἰδεσιμολογιώτατος π. Νικόλαος Λουδοβίκος.

Τὸ γενικὸν θέμα τοῦ Συμποσίου ἦταν: «Ὁ Κόσμος μεταξὺ τοῦ Ὁραίου καὶ τῆς Ἀποκαλυπτικῆς. Ἐν ἠθικὸν στήριγμα στὴν Οἰκολογία». (γαλλ. *Le Cosmos entre le beau et l'apocalyptique. Un recours éthique sur l'écologie* - ρουμ. *Cosmosul, între Frumos si Apocaliptic. Un recurs etic asupra ecologiei*). Ἡ εἰσηγήσις τοῦ γράφοντος, πού εἶχε τὸν τίτλον «Ὁρθόδοξη Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ», δημοσιεύθηκε ὅπως ἀκριβῶς ἐκφωνήθηκε, στὸν ὀγκῶδη καὶ καλαίσθητον Τόμον τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συμποσίου, ὁ ὁποῖος ἐκτυπώθηκε στὸ ἀξιόλογον ἐκδοτικὸν καὶ τυπογραφικὸν συγκρότημα τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Alba Julia. Στὸν Τόμον δημοσιεύεται καὶ ἡ ρουμανικὴ μετάφρασις τῆς εἰσηγήσεώς μου, πού μὲ ἀγάπην ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν κατέχοντα ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πανοσιολογιώτατον π. Ili Triff, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τὸν ἐξαίρετον γερμανομαθῆ Καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Alba Julia αἰδεσιμολογιώτατον π. Jan Nicolae καὶ τὸν διακεκριμένον ἑλληνομαθῆ Καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Βουκουρεστίου αἰδεσιμολογιώτατον π. Constantin Coman μοῦ συμπαραστάθηκαν καὶ μὲ ἐξυπηρέτησαν ποικιλοτρόπως. Οἱ θερμὲς εὐχαριστίες μου πρὸς ὅλους αὐτοὺς συμπληρῶνουν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον κ. Ἀνδρέαν, πρὸς τὸν πανοσιολογιώτατον Γραμματέα τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Alba Julia π. Θεόφιλον Τία καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς καὶ διακόνους, πού περιβάλλουν τὸν Σεβασμιώτατον, γιὰ τὴν μεγάλην ἀγάπην, μὲ τὴν ὁποῖαν περιέβαλλαν τοὺς συνέδρους καὶ κατέστησαν τὶς ἡμέρας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μας ἀλησμόνητες. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν Σεβασμιώτατον Κον Ἀνδρέαν γιὰ τὸ ὅτι, διαθέτοντας αὐτοκίνητον καὶ συνοδοὺς κληρικοὺς, φρόντισε μὲ ξεχωριστὴν ἀγάπην νὰ εἶναι ἄνετον καὶ εὐχάριστον τὸ ταξίδι μου ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον τοῦ Βουκουρεστίου πρὸς τὴν πόλιν Alba Julia καὶ ἀπὸ αὐτὴν πρὸς τὸ ἴδιον ἀεροδρόμιον. Ἔτσι δύο φορὲς βίωσα τὴν ὁμορφιὰ μεγάλου τμήματος τόσον τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τῆς Ρουμανίας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς εἰς πολλὰ χιλιόμετρα ἐκτεινομένης γοητευτικῆς κοιλάδος τῶν Καρπαθίων.

Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Συμπόσιον κατέστησε γνωστὲς ἀξιοθαύμαστες πτυχὲς τῆς ἀκτινοβολοῦσης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας τῆς Ρουμανίας.

Κατωτέρω δημοσιεύομεν πολὺ διευρυμένον μὲ ὁμογενῆ ὕλην τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς εἰσηγήσεώς μου, μὲ μερικὰς ὑποσημειώσεις καὶ μὲ παράθεσιν σχετικῆς βιβλιογραφίας.

1. Πρόλογος

Σεβασμιώτατε Ἅγιε Κοσμήτορ,
Σεβαστοὶ Πατέρες καὶ ἀγαπητοὶ κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες καὶ Κύριοι,
Ἀγαπητοὶ Φοιτήτριες καὶ Φοιτητές,

Ἐν πρώτοις θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸν Σεβασμιώτατον Κοσμήτορα, τὸν Καθηγητὴν πατέρα Jan Nicolae καὶ τοὺς λοιποὺς ἀξιότιμους Συναδέλφους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Alba Julia γιὰ τὴν εὐγενῆ πρόσκλησιν νὰ συμμετάσχω στὸ Διεθνὲς αὐτὸ Θεολογικὸν Συμπόσιον. Χαίρω, διότι τώρα τοὺς γνωρίζω ἀπὸ κοντά. Ἀνήκουν εἰς μίαν Θεολογικὴν Σχολήν, ἡ ὁποία ἔχει πανευρωπαϊκὴν ἀκτινοβολίαν. Ἀπόδειξις τῆς ἀκτινοβολίας αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Κοσμήτωρ αὐτῆς Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Alba Julia κύριος Andrei ἐξελέγη προσφάτως Τακτικὸν Μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν.

Ἐπίσης ὡς Ἕλληνας χαίρω, διότι τόσοσιν ἡ –εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν– εὐγενικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Σεβασμιωτάτου, ποὺ μὲ προσκάλεσε στὸ Συμπόσιον, ὅσον καὶ ἡ ὥραία πρόσοψις τοῦ καλλιτεχνικῶς τυπωμένου εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν Προγράμματος τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ μαρτυροῦν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στὴν διαμόρφωσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι οἱ περισσότερες λέξεις τῶν δύο κειμένων εἶναι ἑλληνικῆς: Patriarchy - Metropolitan - Orthodox(ă) - Archbishopry (Archiepiscopia) - Cosmos (Cosmosul) - Symposium (Simpozion) - Apocalyptique (Apocaliptic) - éthique (etic) - écologie (ecologiei) - Théologie - Central - Pedagogie - Psihoterapie

2. Στοιχεῖα ἀρχαίας Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς

Ἡ Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ, στὴν ὁποῖαν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἀναφέρεται ἡ παροῦσα εἰσήγησις, ἔχει ἀρχαίαν γενεαλογία. Ἦδη στὴν *Προσωκρατικὴν φιλοσοφίαν*¹ βλέπομεν τὶς ρίζες τῆς Αἰσθητικῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία τονίζει ὅτι ἡ τάξις καὶ ἡ ὠραιότης μέσα στὸν κόσμον δημιουργοῦνται διὰ τοῦ δρῶντος μέσα στὸ Σύμπαν Λόγου ἢ Νοῦ. Ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος (περὶ τὸ 610-547 π.Χ.) τονίζει ὅτι τὸ μὲ θεϊκὲς ιδιότητες Ἄπειρον συντελεῖ στὴ σύμμετρη ἀρμονικὴν ὑπερκειμένην καὶ ὑποκειμένην διάταξιν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, τῶν ἀψύχων, ἐμφύχων καὶ τοῦ ἀνθρώπου². Ὁ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος (περὶ τὸ 535-465 π.Χ.) διδάσκει ὅτι ὁ Λόγος ἰσορροπώντας μέσα στὸ Σύμπαν τὶς ἀντιθέσεις δημιουργεῖ τὴν «παλίντροπον» ἢ «παλίντοπον ἀρμονίαν» καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τοῦ Σύμπαντος³. Ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος (περὶ τὸ 500-428 π.Χ.) κηρύττει ὅτι «πάντα διεκόσμησε Νοῦς...»⁴.

Ὁ Πλάτων (427-347 π.Χ.) κατανοεῖ τὴν ὅλην κοσμικὴν φύσιν ὡς μίμησιν. Γνησίαν πραγματικότητα κατέχουν μόνον οἱ αἰώνιες ιδέες, οἱ ὁποῖες γίνονται σ' ἐμᾶς γνωστὲς μὲ τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπεικασματα, ἀπεικονίσεις καὶ μιμήσεις τῶν ιδεῶν⁵. Ἡ Τέχνη ὡς μίμησις τοῦ κάλλους τῆς φύσεως εἶναι δευτερογενῆς μίμησις τῆς πρωτογενοῦς μιμήσεως, ἀλλὰ ἔστω καὶ ἔτσι ἀνάγει τὴν σκέ-

1. H. Diels / W. Kranz (ἐκδ.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τόμ. 1-3, Berlin 1951. H.-G. Gadamer (ἐκδ.), *Um die Begriffswelt der Vorsokratiker*, Darmstadt 1989. G.S. Kirk / J.E. Raven / M. Schofield: *Die vorsokratischen Philosophen*, Stuttgart - Weimar 2001.

2. H. Ritter / L. Preller, *Historia Philosophiae Graecae*, Guttta 1934, σ. 16. Λεωνίδου Φιλιππίδου, *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθηροσκειακῆς*, Ἀθήναι, 1958, σ. 86.

3. H. Diels..., *μν. ἔ.*, τόμ. 1, σ. 22. G.S. Kirk..., *μν. ἔ.*, σ. 210.

4. G.S. Kirk..., *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 397. Πρβλ. H. Diels, *μν. ἔ.*, σσ. 15-19. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Θεός, Κόσμος καὶ Ἄνθρωπος στὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὸν Χριστιανισμόν*, ἐν: *Χριστιανικὴ Λατρεία καὶ Εἰδωλολατρία*, Πρακτικὰ ΣΤ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, ὀργανωθέντος ὑπὸ τῆς Εἰδικῆς Συνδικῆς Ἐπιτροπῆς Λειτουργικῆς Ἀναγεννήσεως, Ἀθήνα, 2005, σσ. 44-47.

5. Πλάτωνος, *Μένων*, 81b-86d. Τοῦ ἰδίου, *Τίμαιος*, 41c-42e. Τοῦ ἰδίου, *Νόμοι*, 959b, 967d. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας*, τόμ. Α', ἐν Θεσσαλονίκῃ 1967, σ. 53. Τοῦ ἰδίου, *Θεός, Κόσμος καὶ Ἄνθρωπος*, σ. 54.

ψιν μας στοῦ υπερβατικόν θεῖον κάλλος⁶. Στοῦ «Συμπόσιόν» του, ὁμιλώντας γιά τὸ κάλλος αὐτό, ἀποδίδει στοὺν Σωκράτη καὶ δι' αὐτοῦ στήν Διοτίμαν, ὅτι ὁ Θεός, ὡς τὸ μετ' αὐτοῦ ταυτιζόμενον ὕψιστον Ἄγαθόν καὶ ἀπόλυτον Ὁραῖον («Καλόν»), εἶναι αὐθυπάρχουσα ἐνιαία ἀρχή, ὃν «ἀεὶ μὲν ὄν καὶ οὔτε γιγνόμενον, οὔτε ἀπολλύμενον, οὔτε ἀυξανόμενον, οὔτε φθίνον...»⁷.

Ὁ Ἀριστοτέλης (386-322 π.Χ.) πραγματοποιεῖ τρόπον τινὰ μετάλλαξιν τῆς περὶ ἰδεῶν διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐπισκιάζει τὸν ἰδεαλισμὸν αὐτοῦ μὲ τὸν ρεαλισμὸν τοῦ φυσιοδίφῃ. Ὁ Σταγειρίτης κατέβασε τὶς ἰδέες ἀπὸ τὸν οὐρανὸν στήν γῆν καὶ τὶς τοποθέτησε μέσα στὰ αἰσθητὰ πράγματα τοῦ κόσμου, θεωρώντας αὐτὲς ὄχι, ὅπως ὁ Πλάτων, ὡς αὐτοτελῆ υπερβατικὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ὡς ἔμμονες (ἐν + μένειν) ἐνδοκοσμικὲς τελολογικὲς μορφές, οἱ ὁποῖες ὡς «ἐντελέχεια» (ἐν + τέλος + ἔχειν), ὡς ποιητικὸν καὶ τελικὸν αἴτιον διαμορφώνουν καὶ κατευθύνουν τὰ κοσμικὰ ὄντα στοὺν σκοπὸν τους μὲ κίνησιν, ἡ ὁποία προϋποθέτει σκεπτομένην ἀρχήν⁸. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δρᾷ διὰ τοῦ συνέχοντος τὸν κόσμον αἰθέρος, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τοὺς Πλάτωνα καὶ Ἀναξαγόραν. Ὁ αἰθήρ ὡς πέμπτη οὐσία (ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ἡ λέξις *πεμπουσία*) ὑπέγκειται ἱεραρχικῶς τῶν τεσσάρων στοιχείων (γῆς, ὕδατος, πυρός, ἀέρος), εἶναι τὸ αἰθέριον πῦρ, ποὺ συνδέεται μὲ τὸν διακοσμούντα τὰ πάντα θεῖον Νοῦν καὶ διαπλάσσει αἰσθητικῶς τὸν κόσμον, προκαλώντας τὴν ἀλληλεξάρτησιν, ἀλληλεπίδρασιν, ἀλληλοπεριχώρησιν καὶ ἐναρμόνισιν τῶν τεσσάρων στοιχείων πρὸς δημιουργίαν μακροσκοπικῶν καὶ μικροσκοπικῶν τελολογικῶν δομῶν μέσα στοῦ σύμπαν⁹. Τὴν αἰσθητικὴν αὐτὴν ἐνέργειαν τοῦ αἰθέρος ὑπενθυμίζει ὁ ποιητὴς Hölderlin στήν ἐλεγείαν του «An den Äther» (στοὺν αἰθέρα)¹⁰.

6. Wolfhart Henckman / Konrad Lotter, *Lexikon der Ästhetik*, München 2004, σ. 240.

7. Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, 211α: ἐκδ. «Κάκτου», Ἀθήνα, 1992, σ. 132.

8. Πρβλ. Johannes Hessen, *Platonismus und Prophetismus - Die antike und die biblische Geisteswelt in strukturvergleichender Betrachtung*, München - Basel 1962, σσ. 34 ἔξ. Τοῦ ἰδίου, *Lehrbuch der Philosophie*, τόμ. 2, München - Basel 1948, σσ. 43 ἔξ.

9. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ὁ Εὐριπίδης ταῦτιζε τὸν αἰθέρα πρὸς τὸν Δία: «Τοῦτον (τὸν αἰθέρα) νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἠγοῦ Θεόν» (Στροματεῖς 5,14, Migne Ἐ.Π. 9, 1898). Λεων. Φιλππίδου, *ἐνθ' ἄνωγ.*, σσ. 64, 106, 108. G.S. Kirk..., *μν. ἔ.*, σ. 31.

10. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Θεός, κόσμος καὶ ἄνθρωπος, ...*, σ. 58.

Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ Τέχνη δὲν στηρίζεται στὴν μίμησιν τῆς μιμήσεως τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ στὴν μίμησιν τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος. Ἡ ποιικιλία τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν ἐξηγεῖται ἀπὸ τὶς διαφορὰς, τὶς ὁποῖες ἔχουν τὰ ἐκάστοτε χρησιμοποιούμενα μέσα τῆς μιμήσεως (χρῶμα, μορφή, φωνή, λόγος, ρυθμός, κίνησις), ἀπὸ τὴν ποιικιλίαν τῶν ἀντικειμένων τους καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς μιμήσεως.

Ἡ ἀρχαία Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ δίδει ἰδιαίτεράν σημασίαν στὴν *Μουσικὴν*, ἡ ὁποία εἶναι αἰσθητοποίησις τῆς ἁρμονίας τῶν κοσμικῶν σφαιρῶν. Ἡ ἁρμονία αὕτη, κατὰ τὸν *Πυθαγόραν*, δημιουργεῖται ἐκ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν καὶ συναρτᾶται πρὸς τὰ Μαθηματικά¹¹.

Ἡ ἔννοια τῆς Κοσμικῆς Αἰσθητικῆς γίνεται ἰδιαίτερος αἰσθητὴ στοὺς *ἑλληνιστικοὺς χρόνους*, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἔννοια τῆς ἀρχαίας πόλεως ὡς κέντρου τοῦ ἰδιωτικοῦ, πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τῶν πολιτῶν ἐπισκιάσθηκε ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ *κόσμου*, ὁ ὁποῖος ἔχει ὡς κέντρον τοῦ τὴν γῆν καὶ περικλείει τὸ ἁρμονικὸν σύνολον ὁρατῶν καὶ ἀορατῶν, παροδικῶν καὶ αἰώνιων, ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν, πραγματικῶν καὶ ἰδεατῶν, ἐμφύχων καὶ ἀψύχων, γηίνων καὶ ἀστρικῶν ὄντικῶν στοιχείων, μορφωμάτων καὶ φαινομένων. Μέσα στὸν κόσμον αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος κατέχει ξεχωριστὴν θέσιν. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του εἶναι πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Ρώμης ἢ τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐνδοτέραν οὐσίαν του θεωρεῖται ὡς πολίτης τοῦ κόσμου, ὡς κοσμοπολίτης, τοῦ ὁποίου τὸ ἰδανικὸν εἶναι, κατὰ τοὺς *Στωϊκοὺς*, ἡ «*Κοσμόπολις*»¹². Τὸ ὑπερβατικὸν Ὁραϊὸν τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας, –τὸ ὁποῖον εἶναι αἰώνιον, συνδέεται πρὸς τὸ ἀπόλυτον Ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἄλλης ὠραιότητος–, κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους συναρτᾶται πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ θείου *Λόγου*, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τοῦ Κόσμου. Ὁ Κόσμος εἶναι πραγματικὸς κόσμος, δηλαδὴ κόσμημα¹³.

Μέσα στὰ ἑλληνορωμαϊκὰ πλαίσια ἃς θυμηθοῦμε λ.χ. τὸν *Κικέρωνα*, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν Πυθαγόρεια ἁρμονίαν τῶν κοσμικῶν σφαιρῶν ὡς μέτρον καὶ δεοντολογικὸν κριτήριον ὄχι μόνον τῆς Τέχνης, ἀλλὰ καὶ τῆς Πολιτικῆς. Ἀμφότερες πρέπει νὰ διαμορφώνωνται μὲ ἀριθμοὺς καὶ

11. W. Henckmann / K. Lotter, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 194.

12. *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 12. Περισσότερα καὶ σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σσ. 64-65.

13. W. Henckmann / K. Lotter, *ἐνθ' ἄνωτ.*

ἀναλογίες, οἱ ὁποῖες ἔχουν προδιαμορφωθῆ μέσα στὸν κόσμον διὰ τῆς συνδέσεως τῶν ἐπιγείων μὲ τὰ οὐράνια καὶ θεῖα¹⁴.

3. Χριστιανική Κοσμολογική Αἰσθητική

Ὁ Χριστιανισμός, –χρησιμοποιώντας ὡς ἐφαλτήρια ἀφ’ ἑνὸς τὸ πλούσιον αἰσθητικὸν περιεχόμενον τῆς Βίβλου (λ.χ. τοῦ βιβλίου τῶν Ψαλμῶν), ἀφ’ ἑτέρου τὴν κριτικὴν ἐκλεκτικὴν στάσιν τοῦ ἔναντι τῆς προχριστιανικῆς Αἰσθητικῆς, ἐκ τῆς ὁποίας παρέλαβε αἰσθητικὰ μοτίβα συμβατὰ καὶ συμβιβάσιμα πρὸς τὰ ἰδικά του, τρίτον τὴν ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου ἀννηρωθεῖσαν ὑπ’ αὐτοῦ διδασκαλίαν περὶ Λόγου τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (Ἀλεξανδρέως) καὶ προηγηθέντων Ἑλλήνων φιλοσόφων–, ἐξωβέβησε τὶς πανθεϊζουσες ἐκτροπές τοῦ προχριστιανικοῦ αἰσθητικοῦ στοχασμοῦ καὶ δημιούργησε μίαν νέαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν καθ’ ὕλην ἢ κατὰ περιεχόμενον Αἰσθητικὴν (Gehaltsästhetik), ἡ ὁποία τροχοδρομεῖται πάνω σὲ ἐκλεκτικῶς χρησιμοποιούμενες καὶ ἀναπλασσομένες μορφές τῆς μορφολογικῆς Αἰσθητικῆς (Formästhetik)¹⁵ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος. Ἔτσι ἀνεπτύχθη ἡ Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Αἰσθητικὴ, ἡ ὁποία γίνεται ἰδιαίτερος αἰσθητὴ στὴν διδασκαλίαν τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στοὺς ὕμνους αὐτῆς καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης. Ἡ Αἰσθητικὴ αὕτη παρουσιάζει μερικὲς καταφατικῶς προβαλλόμενες ἀπὸ τὴν θεῖαν Ἀποκάλυψιν θεῖες ἐνέργειες· ἐπομένως κινεῖται διαλεκτικῶς μεταξὺ ἀφ’ ἑνὸς τῆς ἀποφατικῶς παρουσιαζομένης ἐννοίας τοῦ θεοῦ Κάλλους ὡς συνισταμένης, ποὺ ἑναρμονίζει ὅλες τὶς μυστικῶς βιούμενες καὶ θεώμενες ἄφραστες θεῖες τελειότητες, καὶ ἀφ’ ἑτέρου τῆς θετικῆς-καταφατικῆς προβολῆς μερικῶν ἀπὸ τὶς ἀκτῖνες, μαρμαρυγῆς καὶ ἀνταύγειες τοῦ Κάλλους αὐτοῦ, ποὺ προβάλλονται μὲ προσιτὲς στὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν θεῖες ἐνέργειες.

14. Cicero, *Von Gemeinwesen*, μτφρ. ὑπὸ Κ. Büchner, Zürich ²1960, κεφ. VI, σσ. 16-19.

15. Περὶ τῆς Gehaltsästhetik καὶ τῆς Formästhetik βλ. Evangelos Theodorou, *Grundaspekte der Ästhetik unter dem christlich-orthodoxen Blickwinkel - Θεμελιώδεις ἀπόψεις τῆς Αἰσθητικῆς ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν - ὀρθόδοξον ὀπτικὴν γωνίαν*, περ. «Θεολογία», Ἰουλ.-Δεκ. 2003, σσ. 422-425.

Τὸ θεῖον αὐτὸ Κάλλος γίνεται πρωτίστως αἰσθητὸν στὸν Θεάνθρωπον Κύριον, ὁ Ὅποιος συνενώνει τὸ κτιστὸν μὲ τὸ ἄκτιστον. Διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς σοφίας τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ «τὰ πάντα ἐγένοντο». Ἔτσι τὸ Κάλλος τῶν ὄντων ἀνάγει τὸν νοῦν στὸ Χριστοκεντρικὸν θεῖον Κάλλος. Κατὰ τὸν Ἄπ. Παῦλον, «τὰ ἀόρατα αὐτοῦ (= οἱ ἀόρατες σὰ μάτια μας τελειότητες τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται (= βλέπονται καθαρὰ διὰ μέσου τῶν δημιουργημάτων μὲ τὰ μάτια τῆς διανοίας) (Ρωμ. 1,20).

Ἀπὸ τὰ σχολικὰ μου χρόνια συγκινοῦμαι μὲ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου: «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ. οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιβάλετο ὡς ἐν τούτων» (Ματθ. β', 28-29). Λέγοντας αὐτὰ ὁ Κύριος κυριολεκτοῦσε, διότι, ἐὰν ἐξετάσωμεν μὲ μικροσκόπιον τὴν ὁποιαδήποτε βασιλικὴν ἐνδυμασίαν, θὰ ἀντικρῶσωμεν ἄκοψα σχήματα. Ἀντιθέτως βλέποντας ἕνα ἀγριολούλουδο κάτω ἀπὸ ἕνα μικροσκόπιον, θαυμάζομεν τὴν σύνθεσιν καὶ ἁρμονίαν τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων. Ἄς ὑπενθυμίσω καὶ τὸ ἀγγλικὸν λεξικὸν τῶν 4.000 χρωμάτων τῶν λουλουδιῶν¹⁶.

Ἡ Χριστιανικὴ Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ εἶναι καὶ Ἀνθρωπολογικὴ Αἰσθητικὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἀπόρροια τῆς Χριστολογικῆς Αἰσθητικῆς. Ἐνδυόμενοι διὰ τοῦ θεοῦ Βαπτίσματος τὸν Χριστόν, φθάνομεν δυνάμει στὸ ἀρχαῖον πρωτόκτιστον κάλλος τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν παράδεισον.

4. Δείγματα τῆς Αἰσθητικῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας

Οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας εἶναι διαπρῦσοι κήρυκες τῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς. Ἴδου μερικὰ δείγματα:

Κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ἡ κτίσις «ὡσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην καὶ Ποιητὴν σημαίνει καὶ βοᾷ»¹⁷.

Ὁ Μ. Βασίλειος στὶς ὁμιλίαις του στὴν «Ἑξαήμερον», παρουσιάζοντας τὰ δυναμικὰ φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ἡλίου, τῶν ἀστρῶν, τοῦ

16. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ Αἰωνία Ἀλήθεια*, Ἀθήναι 196, σ. 90, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Robert Wilson, καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου χρωμάτων, σὲ συνεργασίαν μὲ τὴν Βασιλικὴν Ἑταιρείαν καλλιιεργείας κήπων καὶ μὲ βοτανολόγους ὄλου τοῦ κόσμου συνέταξε αὐτὸ τὸ Λεξικὸν τῶν Χρωμάτων.

17. Μ. Ἀθανασίου, Λόγος κατὰ Ἑλλήνων, Migne Ἐ.Π. 25,69.

φωτός, τοῦ ἐδάφους, τῆς ὑδροσφαίρας, τῆς βιοποικιλίας καὶ τῶν βιοκοινοτήτων, ὡς ἐξαιρετος ἀστρονόμος, φυσικός, μετεωρολόγος, φυσιοδίφης, φυτολόγος, ζωολόγος καὶ βιολόγος περιγράφει τόσον τὰ κάλλη καὶ τὴν τελολογικὴν δομὴν τοῦ κοσμοειδώλου, ὅσον καὶ πολλὰ ἐκ τῶν ἀναριθμῆτων «κατὰ γένος» καὶ «κατὰ εἶδη» φυτικῶν μορφῶν τῆς χλωρίδος καὶ ζωϊκῶν μορφῶν τῆς θαλασσίας, χειρσαίας καὶ περρωτῆς πανίδος, γὰρ νὰ ἀπευθύνῃ τὴν προτροπὴν: «Τὸν ἀριστοτέχνην τῶν σοφῶς καὶ ἐντέχνως γενομένων δοξάσωμεν καὶ ἐκ τοῦ κάλλους τῶν ὄρωμένων τὸν Ὑπέρκαλον ἐννοώμεθα»¹⁸.

Ὁ ἅγιος τῆς Καισαρείας ἐπισημαίνει λ.χ. τὸν ἀθόρυβον δυναμισμὸν τοῦ ὕδατος, ποῦ γίνεται αἰσθητὸς καὶ στὰ χρώματα καὶ στὶς ὁσμὲς τῶν λουλουδιῶν. Λέγει: «Ἴδοις ἂν ἐν τῷ λειμῶνι τὸ αὐτὸ ὕδωρ ἐρυθραίνομενον μὲν ἐν τῷδε τῷ ἄνθει, καὶ ἐν ἄλλῳ πορφυροῦν, καὶ κυανοῦν ἐν τῷδε, καὶ ἐν ἐτέρῳ λευκόν· καὶ πλείονα πάλιν τῆς ἐν ταῖς χροαῖς ποικιλίας τὴν κατὰ τὰς ὁσμὰς διαφορὰν παρεχόμενον»¹⁹. Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπέδρασαν ὀφθαλμοφανῶς στὴν παρομοίαν διατύπωσιν τῆς ἰστ' Κατηχήσεως τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων: «Εἷς δὲ καὶ ὁ αὐτὸς ὑπέτος κατέρχεται ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ γίνεται λευκὸς μὲν ἐν τῷ κρίνῳ, ἐρυθρὸς δὲ ἐν ῥόδῳ, πορφυροῦς δὲ ἐν ἴοις καὶ ὑακίνθοις καὶ διάφορος καὶ ποικίλος ἐν παντοίοις εἶδεσι· καὶ ἐν φοίνικι μὲν ἄλλος, ἐν ἀμπέλῳ δὲ ἄλλος καὶ ἐν πᾶσι τὰ πάντα»²⁰.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς σὲ περιγραφές του ζωγραφίζει ἐπίσης τὶς ὁμορφίες τῆς φύσεως. Περιγράφει λ.χ. τὴν θάλασσαν τόσον, ὅταν αὐτὴ «γαλήνη πορφύρηται καὶ προσπαιζῇ ταῖς ἀκταῖς», ὅσον καὶ ὅταν τὰ κύματά της «ταῖς γείτοσι πέτραις προσπίπτοντα καὶ ἀποκρουόμενα εἰς ἄχνην ἀφρώδη καὶ ψιλὴν σκορπίζωνται»²¹.

Ὁμιλώντας ὁ ἴδιος εἰς τὴν «Καινὴν Κυριακὴν» περιγράφει ὡς ἐξῆς τὶς ὁμορφίες τοῦ ἕαρος: «Ἡ βασιλίτσα τῶν ὥρῶν τῆ βασιλίδι τῶν ἡμερῶν πομπεύει καὶ δωροφορεῖ παρ' ἑαυτῆς πᾶν ὅ,τι κάλλιστον καὶ τερπνότατον. Νῦν οὐρανὸς διαυγέστερος· νῦν ἥλιος ὑψηλότερος καὶ χρυσοειδέστερος· νῦν σελήνης κύκλος φανότερος καὶ ἀστέρων χορὸς

18. Μ. Βασιλείου, Ὁμιλία α' εἰς τὴν Ἑξαήμερον, ΒΕΠΕΣ (Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιᾶς. Συγγραφέων) 51,194.

19. Μ. Βασιλείου, Ὁμιλία ε' εἰς τὴν Ἑξαήμερον, ΒΕΠΕΣ 51,231.

20. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχησις ἰστ', Migne Ἑ.Π. 33, 932-933.

21. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγος κζ' εἰς ἑαυτόν, Migne Ἑ.Π. 35,1237.

καθαρώτερος. Νῦν αἰγιαλοῖς μὲν κύματα σπένδεται, ἡλίῳ δὲ νέφος, ἀέρι δὲ ἄνεμοι, γῆ δὲ φυτοῖς, φυτὰ δὲ ὄψει. Νῦν πηγαὶ διαυγέστερον νάουσι... Καὶ λειμῶν εὐωδεῖ καὶ φυτὸν βρῦει, καὶ κείρεται πόα, καὶ ἄρνες ἐπισκιρτώσι χλοεραῖς ταῖς ἀρούραις... Καὶ περισκιρτᾷ δελφίς... Μέλισσα... λειμῶνας ἐφίπταται καὶ συλᾷ τὰ ἄνθη· καί... πονεῖ τὰ κηρία, τὰς ἐξαγώνους καὶ ἀντιθέτους σύριγγας ἐξυφαινοῦσα καὶ τὰς εὐθείας ταῖς γωνίαις ἐπαλλάττουσα, ἔργον ὁμοῦ κάλλους καὶ ἀσφαλείας... Ἄρτι δὲ καλιὰν ὄρνις πῆγγυται... Πάντα Θεὸν ὑμνεῖ καὶ δοξάζει φωναῖς ἀλαλήτοις»^{21α}.

Ὁ δυναμικὸς χαρακτήρ τῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς ἐξαίρεται καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Νύσσης, ὁ ὁποῖος τονίζει, ὅτι «πάντων τῶν ὄντων τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰς αἰτίας καὶ τὰς δυνάμεις συλλήβδην ὁ Θεὸς ἐν ἀκαρεῖ κατεβάλετο... Τῇ δὲ συγκαταβληθείσῃ δυνάμει τε καὶ σοφίᾳ πρὸς τὴν τελείωσιν ἐκάστου τῶν μορίων τοῦ κόσμου, εἰρμός τις ἀναγκαῖος κατὰ τινὰ τάξιν ἐπηκολούθησεν, ὥστε προλαβεῖν μὲν καὶ προεκφανῆναι τῶν ἄλλων τόδε τι τῶν ἐν τῷ παντὶ θεωρουμένων, καὶ οὕτω μετ' ἐκεῖνο, τὸ ἀναγκαίως τῷ προλαβόντι ἐπόμενον, καὶ ἐπὶ τούτῳ τρίτον, ὡς ἡ τεχνικὴ συνηνάγκαζε φύσις· τέταρτόν τε καὶ πέμπτον καὶ τὰ λοιπὰ τῆς κατὰ τὸ ἐφεξῆς ἀκολουθίας, οὐκ αὐτομάτῳ τινὶ συντυχίᾳ, κατὰ τινὰ ἄτακτον καὶ τυχαίαν φορὰν, οὕτως ἀναφαινόμενα. Ἄλλ' ὡς ἡ ἀναγκαία τῆς φύσεως τάξις ἐπιζητεῖ τὸ ἐν τοῖς γινομένοις ἀκόλουθον»²². Οἱ διατυπώσεις αὐτές, ὅπως καὶ ἄλλες παρόμοιες, δίδουν ἐρείσματα στὸ νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης δέχεται ὄχι τὴν ἄμεση, ἀλλὰ τὴν ἔμμεση δημιουργίαν τῶν ὄντων δι' ἐξελίξεως τελολογικῆς, πού προκατευθύνεται ἀπὸ τὸν Θεόν.

Ὁ αὐτὸς ἱερός πατήρ ἔχει πολλὲς θαυμάσιες περιγραφὲς τῶν καλλονῶν τῆς ὑλικῆς κτίσεως, τῆς βιοποικιλίας καὶ τῶν βιοκοινοτήτων. Ἐξαιρετὸν δεῖγμα τῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς τοῦ εἶναι ἡ περιγραφή τῆς συνθέσεως τῶν χρωμάτων τῆς ἰριδος στὸ οὐράνιον τόξον: Ἡ «ἀυγή» αὐτοῦ «πολύχρωμός τις οὖσα καὶ πολυειδῆς ἀφανῶς τοῖς ποικίλοις ἄνθεσι τῆς βαφῆς πρὸς ἑαυτὴν κατακιρνᾶται...». Δὲν ἀντιλαμβάνομεθα τὴν δυσδιάκριτη ἀνάμιξιν τῶν χρωμάτων, «τοῦ γλαυκοῦ πρὸς τὸ πυρ-

21α. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, *Λόγος μδ' εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν*, Migne 'Ε.Π. 38, 617-618.

22. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀπολογία περὶ τῆς Ἐξαήμερου πρὸς Πέτρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ*, ΒΕΠΕΣ 65,531.

αυγές τὸν διὰ μέσου τούτου τὸν μινύοντα δι' ἑαυτοῦ καὶ χωρίζοντα τὴν τῶν χροῶν ἑτερότητα, ἢ τοῦ πυραυγοῦς πρὸς τὸ πορφύρειον ἢ ἐκείνου πρὸς τὸ ἠλέκτρινον. Πάντων γὰρ αἱ αὐγαὶ κατὰ ταυτὸν ὁρῶμεναι καὶ τηλαυγεῖς εἰσι καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους συναφείας τὰ σημεῖα καλύπτουσαι τοὺς ἐλέγχους ἐκφεύγονται, ὡς ἀμήχανον ἐξευρεῖν μέχρι τίνος ἔστηκε τὸ πυρῶδες ἢ τὸ σμαραγδίζον τῆς αἴγλης καὶ ἀπὸ τίνος ἄρχεται μηκέτι τοιοῦτον εἶναι οἷον ἐν τῷ τηλαυγεῖ καθορᾶται»^{22α}.

Ἡ οἰκολογικὴ ἰσορροπία ὡς «παναρμόνιος τῶν γινομένων τάξις» ἐξασφαλίζεται, ὅταν τὰ δημιουργήματα χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀξιοποιοῦνται μέσα στὰ πλαίσια, ποὺ ὥρισε γι' αὐτὰ ὁ Θεός: «Ἀνάγκη πᾶσα μένειν ἕκαστον ἐπὶ τοῦ ἰδίου μέτρου καὶ σταθμοῦ, μήτε αὐξήσεως μήτε κολοβώσεως, ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μεμετρημένοις καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχομένοις δυναμένης γενέσθαι»^{22β}. Γιὰ τὴν οἰκολογικὴν ἰσορροπίαν εἶναι ἀναγκαῖα ὄχι μόνον ἡ ἀποφυγὴ τῆς –ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὀρισθέντων μέτρων– ὑπέρμετρης ἢ μικροτέρας τοῦ δέοντος χρήσεως τῶν φυσικῶν πόρων, ἀλλὰ καὶ ἡ σύμφωνη πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Δημιουργοῦ –ὄχι στατική, ἀλλὰ δυναμικὴ– ἀλληλοπεριχώρησις, ἀλληλεξάρτησις καὶ ἀλληλεπίδρασις τῶν δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα «ἐν ἀλλήλοις ἐστὶ καὶ δι' ἀλλήλων διακρατεῖται»²³.

Ἡ «θεωρία τῆς Κτίσεως» συνδέεται μὲ τὴν Χριστολογία. Ὁ ἴδιος ἱερός πατὴρ ἐπισημαίνει, ὅτι τὸ «θεῖον κάλλος», κατοπτρίζεται στὶς καλλονές τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα δημιουργήθηκαν καὶ δημιουργοῦνται μὲ τὶς προσχεδιασμένες πλάστρες καὶ κινητήριες δυνάμεις, ποὺ ἔδρασαν καὶ δροῦν μέσα στὸν κόσμον διὰ τῆς –ἐντὸς τῆς Τριαδολογίας– πολλάκις ἐξυμνουμένης «δυνάμεως» καὶ «σοφίας» τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος εἶναι «τοῦ παντὸς Κύριος καὶ βασιλεὺς πάσης κτίσεως καὶ ποιητὴς τῶν ὄντων», «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο». Αὐτὸς «τὰ σύμπαντα φέρει τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως Αὐτοῦ» (πρὸβλ. Α' Κορ. α', 24)²⁴.

Ὡς δεῖγμα τῆς ἀνεξάντλητης Πατερικῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς ἅς μνημονεύσωμεν ἀκόμη καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἱεροῦ Φωτίου τοῦ

22α. Γρηγορίου Νύσσης, *Γρηγορίῳ ἀδελφῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως*, ΒΕΠΕΣ 69,200.

22β. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀπολογία περὶ τῆς Ἐξαήμερου πρὸς Πέτρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ*, ΒΕΠΕΣ 65,551.

23. Αὐτόθι 553.

24. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀντιρρήσεις εἰς τὴν Εὐνομίῳ ἔκθεσιν*, ΒΕΠΕΣ 68,111.

Μεγάλου, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε τὴν κτίσιν ὡς «περικαλλῆ κόσμον»²⁵ καὶ τὴν παρουσίαζε σὲ θαυμάσιες περιγραφές. Ἐξυμνεῖ τὴν ὠραιότητα τοῦ «εὐτάκτου χοροῦ τῶν ἀστέρων»²⁶, τῶν «φωστήρων τῆς Ἑώας καὶ τῆς Ἑσπερίας»²⁷, τοῦ «περικαλλοῦς ἡλίου»²⁸, τῆς σελήνης²⁹, τῶν ὀργανικῶν ὀλοτήτων τῶν ὄντων³⁰, πλήθους παραδειγμάτων τῆς πανίδος καὶ τῆς χλωρίδος, «ζῶων χερσαίων καὶ πτηνῶν καὶ ἐνύδρων» ἢ «νηκτῶν ἐν ὄλῃ θαλάττῃ καὶ ποταμοῖς καὶ λίμναις»³¹, «φυτῶν καὶ βοτάνων» καὶ τῆς θαυμασίας «ποικιλίας χρωμάτων, σχημάτων, ποιότητων» καὶ «μεγεθῶν»³².

Ὅλοι οἱ μεγάλοι Πατέρες δὲν ὑπῆρξαν μόνον «οὐρανοφάντορες», ἀλλὰ καὶ σὲ μεγάλην ἔκτασιν πραγματικοὶ φυσιοδίφες καὶ μελετητὲς τοῦ κόσμου. Μὲ καταπληκτικὴν γνῶσιν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς τῶν κατανοοῦν, ὅτι ὁ Θεὸς «τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε», καὶ μὲ τὸν ἄφθαστον χρωστήρα τοῦ λόγου τῶν ζωγραφίζουσιν σὲ θαυμάσιες λεπτομερεῖς περιγραφές τῆς φυσικῆς ὠραιότητος καὶ διακηρύττουν ὅτι ἡ θεία δύναμις ὡς καλλιτέχνης σχεδιάζει τὰ φύλλα τῶν δένδρων· δημιουργεῖ ἀπαράμιλλες χρωματικὲς συνθέσεις στὰ λουλούδια καὶ στὰ φτερὰ τῆς πεταλούδας· ὡς μουσικὸς διδάσκει τὰ πουλιὰ νὰ σκορπιζοῦν τῆς μελωδίας τους· ὡς γλύπτης κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἄμορφη ὕλην, τὴν ὁποῖαν ἐξαναγκάζει νὰ προσλαμβάνῃ ἀναρίθμητες καταπληκτικὲς δομὲς καὶ μορφές· ὡς ἀρχιτέκτων καὶ μηχανικὸς δημιουργεῖ –ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα– τῆς ἀξιοθαύμαστες ἀλυσίδες τοῦ DNA, τὰ σύνθετα καὶ

25. Μ. Φωτίου, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, ἐρώτησις α΄*, Migne Ἐ.Π. 101,89.

26. Μ. Φωτίου, *Ἐπιστολὴ ρα΄*, Migne Ἐ.Π. 102,920.

27. Μ. Φωτίου, *Ἐπιστολὴ κδ΄ Ἀρχιεπισκόπου καὶ Μητροπολίτη Ἀκυλείας*, Migne Ἐ.Π. 102,793.

28. Μ. Φωτίου, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, ἐρώτησις οστ΄*, Migne Ἐ.Π. 101,477.

29. Γιὰ τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον ὁ Μ. Φώτιος λέγει χαρακτηριστικῶς τὰ ἑξῆς: «Τὴν σελήνην πάλιν ἐπισκόπει, ὅπως ἐκ τοῦ ἡλίου δανειζομένη τὸ φῶς, προῖκα τὸν ἀέρα πυρσεύει. Αὐτὸς μὲν ὁ ἥλιος οὐ λαμπρὸς μὲν ἰδεῖν, θαυμάσιος δὲ τὸ κάλλος... Καὶ τὰ σύμπαντα ταῖς ἀκτίσιν βάλλον, καὶ τοῦτο μὲν ζωογονῶν, τοῦτο δὲ θάλλων, καὶ συνέχων τὰ περιγεια λόγῳ καὶ νόμῳ τοῦ Κτίσαντος... Οὐδ' ἄλλοιοῦται τὸ κάλλος»: *Ἐπιστολὴ ρα΄ Εὐσεβεία, μοναζούση καὶ ἡγουμένη...*, Migne Ἐ.Π. 102,920.

30. Ὁ Θεὸς «ἀπαραραχάρακτους καὶ ἀκιβδηλεύτους τὰς ὀλότητας τῶν οὐσιωθέντων διὰ τῆς αὐτοῦ συνέχει προνοίας καὶ τὴν ἐντεθεῖσαν εὐταξίαν τε καὶ τὸν εἰρμόν ἀναλλοίωτα συντηρεῖ»: Μ. Φωτίου, *Τὰ Ἀμφιλόχεια, ἐρώτησις β΄*, Migne Ἐ.Π. 101,100.

31. Μ. Φωτίου, *Μυριοβιβλον σγκ΄*, Migne Ἐ.Π. 103,845 καὶ 848,

32. Αὐτόθι, 845 καὶ 849. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ Αἰσθητικὴ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου τοῦ Μεγάλου*, περ. «Θεολογία» (1995) 395-396.

λεπτά ὄργανα μέσα στὰ δομικὰ συστήματα τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, τὴν θαυμαστὴν ποικιλίαν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ρυθμῶν πολλῶν ἀψύχων καὶ ἐμβίων ὄντων. Ἄν ζοῦσαν σήμερα, μὲ τὶς ἐγκυκλοπαιδικὲς γνώσεις τοὺς θὰ μᾶς ἔλεγαν, χρησιμοποιοῦντας σημερινὴν γλῶσσαν, ὅτι ἡ συνεχῶς δρωσα μέσα στὸν κόσμον θεία δύναμις, μὲ τὴν κινητήρια δύναμιν τῆς «ἐντελεχείας» (ἐν + τέλος = σκοπὸν ἔχειν), λύει προβλήματα ἀεροναυπηγικῆς, ὑδροναυπηγικῆς καὶ ὑδροδυναμικῆς· καθοδηγεῖ τὰ πτηνὰ καὶ τὰ ψάρια νὰ διανύουν πολλὰς ἑκατοντάδες χιλιομέτρων κατὰ τὶς μεταναστεύσεις τοὺς πρὸς τὶς τοποθεσίες τῆς ἀναπαραγωγῆς τοὺς· τὰ προσανατολίζει νὰ ἐπιστρέψουν ἀκριβῶς ἐκεῖ, ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν· δημιουργεῖ τὴν ἀεροδυναμικὴν καὶ ὑδροδυναμικὴν κατασκευὴν τοῦ σώματός τοὺς, τοὺς μηχανισμοὺς τῆς κινήσεως, τῆς κολυμβήσεως καὶ τῆς πτήσεως, τὸ ραντὰρ τῆς νυχτερίδας, τοὺς ἀσυρμάτους τῶν κεραιῶν τῶν μурμηκιῶν, τὶς ἐρπύστριες τῶν μικροκαμωμένων θωρακισμένων ἀρμάτων (τάνκς) πολλῶν θαλασσιῶν μικροοργανισμῶν, τοὺς ἠλεκτρικοὺς λαμπτήρες μερικῶν ψαριῶν μέσα στὰ βάρη τῶν ὠκεανῶν, τὸ πολὺπλοκὸν σύστημα τῶν ἀναριθμῆτων τηλεφωνικῶν κέντρων καὶ τῶν νευρῶνων τοῦ ἐγκεφάλου, τὴν σύνθεσιν τῶν ἑκατομμυρίων κῶνων, ράβδων, νεύρων καὶ τῶν φακῶν τῆς ἐνιαίας ὑπερψηφιακῆς (superdigital) φωτογραφικῆς μηχανῆς τῶν συγχρονιζομένων δύο ματιῶν μας, ποὺ φωτογραφίζουν τὶς στερεοσκοπικὲς τρισδιάστατες ἔγχρωμες εἰκόνες τοῦ κόσμου. Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὸ ἐνιαῖον ἀρμονικὸν σχέδιον χρωματισμῶν μὲ τὴν –ὀδηγοῦσαν εἰς κατάπληξιν καὶ θαυμασμόν– ἀμφίπλευρη ἀρμονίαν τῶν χρωμάτων σὲ ζῶα καὶ φυτὰ. Λ.χ. στὸ ἴδιον ἀκριβῶς σημεῖον τόσον τοῦ δεξιοῦ ὅσον καὶ τοῦ ἀριστεροῦ πολυχρώμου φτεροῦ ἢ πλευροῦ ἐνὸς πουλιοῦ ἢ μιᾶς πεταλούδας ἢ ἐνὸς ψαριοῦ ὑπάρχει ἀκριβῶς τὸ ἴδιον σχῆμα ἐνὸς χρώματος. Ἔτσι δημιουργοῦνται αἰσθητικῶς θαυμάσιες ἀμφίπλευρες χρωματικὲς συνθέσεις»³³.

33. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Διαχρονικὴ Χριστιανικὴ Κτισματολογία*, στὸν τόμο: *Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸν Περιβάλλον*, ἔκδ. Ἱ. Μητροπόλεως Φθιώτιδος, Λαμία 2006, σσ. 55-65. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Φυσικὴ τοῦ Χάους καὶ ἡ Γεωμετρία τῶν Fractals*, περ. «Θεολογία», 1992, σσ. 9-29, ὅπου μνημονεύεται σχετικὴ βιβλιογραφία.

5. Νεοπατερική Κοσμολογική Αισθητική

Χαρακτηριστικά είναι και τὰ δείγματα τῆς Νεοπατερικῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς. Ὁ ἀσκητὴς ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης λ.χ. αἰσθάνεται συγκίνησιν, ὅταν ἀκούῃ «τὴν ἑναρμόνιον μουσικὴν, ποῦ τώρα (= τὴν ἐποχὴν τοῦ Πάσχα) κάμνουν μὲ τὰς γλυκυτάτας φωνάς των ἐπάνω εἰς τὰ χρυσοπράσινα καὶ δασύφυλλα δένδρα αἱ ἀηδόνες, αἱ τρυγόνες, οἱ κότσυφοι, οἱ κόκκυγες, αἱ πέρδικες, αἱ κίσσαι, αἱ φάσαι, οἱ σπῖνοι καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ὠδικὰ ὄρνεα καὶ πουλιὰ καὶ πῶς συνερίζονται νὰ νικήσῃ τὸ ἐν τὸ ἄλλο μὲ τὰ ποικιλόφθογγα καὶ τὰ γοργογλυκόστρεπτα αὐτῶν κελαδήματα». Ὁ ἴδιος ἐρωτᾷ: «Δὲν βλέπεις πῶς τώρα ὅλα τὰ ὄρατὰ κτίσματα, ὅπου καὶ ἂν γυρίσῃς νὰ ἰδῆς, εἶναι τερπνά, εἶναι εὐώδη, εἶναι δροσώδη, εἶναι χαριέστατα καὶ πανευφρόσυνα, εὐχαριστοῦντα τὰς πέντε αἰσθήσεις τοῦ σώματος καὶ πῶς φαίνονται ὡσὰν νὰ συναεστῆθησαν μὲ τὸν Χριστόν...»³⁴.

Εἶναι προφανῆς ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἁγίου Νικοδήμου στὶς θαυμάσιες οἰκολογικὰς περιγραφὰς τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος στὸ «μανιφέστο», ποῦ προτάσσει στὸ διήγημά του «Λαμπριάτικος Ψάλτης» διακηρύττει: «Ἐν ὄσῳ ζῶ καί, ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν».

Ἔρωται εἶναι καὶ οἱ ποιητικὰς ἐκφράσεις τοῦ Κωνσταντίνου Καλλινίκου, ὁ ὁποῖος ἔγραφεν ὅτι ἡ φύσις ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ ἀπέραντον ναόν. Ὁ οὐρανὸς εἶναι ὁ ἀχανὴς θόλος του. Οἱ χιονοσκεπεῖς Ἄλπει, τὰ Ἰμαλῆα, τὰ Πυρηνᾶια εἶναι οἱ στῦλοι, ποῦ ὑποβαστάζουν τὴν ἱερὰν οἰκοδομήν. Οἱ πεδιάδες, οἱ θάλασσοι καὶ οἱ λίμνες εἶναι τὰ εἰκονοστάσια. Πᾶσα πνοὴ καὶ πᾶσα κτίσις εἶναι τὸ ἐκκλησιασισμα. «Καὶ ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ τρισμεγίστου τούτου ναοῦ μιὰ πολὺφωνος ψαλμωδία ἀκούεται ἀναβαίνουσα πρὸς τὰ ὑψηλά, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ βόμβος τῶν ἐντόμων, οἱ βρυχηθμοὶ τῶν λεόντων, οἱ κρωγμοὶ τῶν ἀετῶν, τὸ βέλασμα τῶν ἀρνίων, τὸ μινύρισμα τῶν πτηνῶν, ὁ γδοῦπος τῶν κυμάτων, ὁ φλοῖσφος τοῦ ρύακος, ὁ ψίθυρος τοῦ δάσους, ὁ θροῦς τῶν φύλλων, τὸ παράπονον τοῦ ἀνέμου ὡς γλυκύφωνοι ψάλται καὶ δομέστικοι καὶ κανονάρχαι παρελαύνουν, γὰρ νὰ δοξολογήσουν τὸν Πλάστην»³⁵.

34. Νικοδήμου τοῦ Ἄγιορείτου, *Πνευματικὰ Γυμνάσματα*, 1895, σ. 358.

35. Κωνσταντίνου Καλλινίκου, «Ἡ Προσευχή», Ἀθήναι, 1929, σ. 76.

6. Κοσμολογική Αισθητική στα λειτουργικά κείμενα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας

Τὰ λειτουργικά κείμενα τῆς Ἐκκλησίας, πού περιέχουν τὸ πατερικὸν πνεῦμα, παρουσιάζουν πολὺ ἀνεπτυγμένην Ὁρθόδοξη Κοσμολογικὴν Αἰσθητικὴν, ἣ ὁποία δὲν ἔχει ἀπλῶς ἐνδοκοσμικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ μὲ τις ὑπερβατικὲς συναρτήσεις της κινεῖται δυναμικῶς καὶ διαλεκτικῶς μεταξὺ τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κάλλους τῶν καλλονῶν τοῦ ὕλικου, τοῦ ἐμβίου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου κτιστοῦ κόσμου. Ἔαρ, ἥλιος, σελήνη, ἄστρα, φῶς, δρόσοι καὶ νυφετοί, πάχνες καὶ χιόνες, νεφέλες καὶ ἀστραπές, οὐρανοί, γῆ, ὄρη, ξύλα τοῦ πεδίου καὶ τοῦ δρυμοῦ, κέδροι, ποταμοί, πηγές καὶ θάλασσες, ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ οἱ ἔμψυχοι ὄργανισμοὶ παρουσιάζονται νὰ συμμετέχουν στὰ πνευματικὰ σκιρτήματα τῆς ψυχῆς μας. Κατὰ τὸν ρωμαιοκαθολικὸν *Josef Casper*, ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία «δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ δημιουργήσῃ γέφυρες μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Γνωρίζει, ὅτι –ἀφ’ ὅτου ὁ Λόγος ἐγίνε σὰρξ καὶ ἐξῆσε ἀνάμεσά μας καὶ ἔπαθε σωματικῶς καὶ ἀφ’ ὅτου μὲ τὴν νίκην τῆς Ἀναστάσεως λάμπρυνε καὶ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα καὶ σύμπασαν τὴν Κτίσιν–, δημιουργήθηκε ἡ γέφυρα πού συνδέει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»³⁶.

Μέσα στὰ λειτουργικά κείμενα δὲν ἐξυμνεῖται μόνον «ὁ ὑπὲρ πάντας βροτούς», «ὁ ὠραιότατος Λόγος», «ὁ ὠραῖος κάλλει... ὁ τὴν φύσιν ὠραῖσας τοῦ παντός», «ὁ καλλωπίσας τοὺς βροτούς θείαις ἀγαῖς», «ὁ Νυμφίος ὁ κάλλει ὠραῖος παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους», ἀλλ’ ἐπίσης ἐξαίρονται τὸ κάλλος τοῦ «ὠραίου ὑπὲρ σάπφειρον καὶ χρυσόν» Σταυροῦ καὶ ἡ ὠραιότης τῆς κτίσεως, τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ, τῆς ἀνθοστόλισης γῆς, τῆς «ὠραιωθείσης ἐν γυναιξί» Θεοτόκου, ἣ ὁποία μνημονεύεται ὡς «χρυσοκαλλώπιστος λυχνία», ὡς «τὸ ἐγκαλλώπισμα τῶν ἀποστόλων», ἣ «καλλονὴ τοῦ Ἰακώβ», ἣ «στάμνος ἡ πάγχρυσος, ἣ βλαστήσασα «τὸν ὠραιότατον βότρυν», ἣ «ὀλόφωτος κόρη», πού ἔχει «ὠραιότητα παρθενίας»³⁷ κ.λπ.

36. Josef Casper, *Weltverklärung im liturgischen Geiste der Ostkirche* (Ecclesia Orans, τόμ. 22), Freiburg im Breisgau 1939, σ. 45.

37. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 110-111, ὅπου βλ. παραπομπές καὶ ὑποσημειώσεις.

Καὶ ἡ Ἐκκλησία λάμπει «ἐξ ἔρασμίου κάλλους», εἶναι «πεποικιλμένη καὶ καλλωπισμένη», «κεκοσμημένη ...λάμπρῃ». Διὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων «*ιερῶς ὠραῖζεται*», «*ἀγλαίζεται ταῖς νοεραῖς ἀγλαΐαις*» «ὡς νύμφη κοσμηθεῖσα» καὶ «*τὴν ἑνωμον εἰκόνα Χριστοῦ ὡς ὑπερκόσμιον κόσμον ἐπαμφιέννυται*»³⁸.

Ἐπίσης διὰ τοῦ θείου κάλλους κοσμοῦνται τόσον οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἅγιοι, ποὺ ἔχουν τό «*πρωτόκτιστον κάλλος*» καὶ εἶναι «*λελαμπρυσμένοι τῆς ὠραιότητος ταῖς καλλοναῖς*» καὶ «*ταῖς ἐνθέοις πράξεσι καλλύνονται*»³⁹.

Μέσα στὴν ἀτμόσφαιραν τῆς «*καθολικῆς ὠραιότητος*» ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ εἶναι «*παραδείσου ὠραιότητος καὶ παστάδος πάσης βασιλικῆς λαμπρότερος*»· ὁ χρόνος τῆς νηστείας καὶ τῆς ἐγκρατείας χαρακτηρίζεται ὡς «*ὠραιότατος*»· ἡ νηστεία εἶναι «*καλλίστη*»· ἡ μετάνοια ἔχει μυστικὴν «*καλλονήν*»· ὁ νυμφῶν τοῦ Χριστοῦ εἶναι «*κεκοσμημένος*», ὁ δὲ εἰσερχόμενος εἰς αὐτὸν καταναγάζεται «*ταῖς τοῦ θείου φωτὸς ἀκτίσι*» καὶ διὰ «*τῆς ὠραιότητος τοῦ κάλλους τοῦ Χριστοῦ ἐλλάμπεται*»⁴⁰.

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι οἱ οἰκολογικὲς ποιητικὲς ἐξάρσεις τῶν ὕμνων τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ οἱ ἐκφράσεις τῆς γιὰ τὴν «*καθολικὴν ὠραιότητα*» τοῦ ἀκτίστου καὶ τοῦ κτιστοῦ δὲν διέπονται ἀπὸ ἓνα ἄκρατον «*Αἰσθητικισμόν*», ποὺ ἐκτρέπεται εἰς «*ὠραιολογίαν*» κενὴν περιεχομένου καὶ ἀξιολογικοῦ προσανατολισμοῦ, ἡ ὁποία δημιουργεῖ μονομερεῖς αἰσθητικούς ἀνθρώπους (*homo aestheticus*).

Τὸ ἐξυμνούμενον Ὁραῖον δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς μιᾶς αὐτόνομης ἐνδοκοσμικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ –ἀνανεώνοντας εἰδολογικῶς ἢ μορφολογικῶς τὴν πλατωνικὴν παράδοσιν– εἶναι ἐξ ἐπόψεως ὕλης ἢ περιεχομένου συνυφασμένον καὶ ἀλληλοπεριχωρούμενον μὲ τὸ Θεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι, κατὰ τὸν Νικόλαον Κουζανόν, *valor valorum* (ἀξία ἀξιών)⁴¹, ἡ πηγὴ ὄλων τῶν ἀξιών, οἱ ὁποῖες τρόπον τινὰ εἶναι «*ἀνταύγειαι τῶν μαρμαρυγῶν*» καὶ «*ἀπειροπληθεῖς τὸν χρωματισμὸν διαθλάσεις*» τοῦ αἰωνίου φωτὸς τοῦ Θεοῦ, ποὺ καταναγάζει τὸν κόσμον μὲ αὐτές⁴².

38. Ἐνθ. ἄνωτ., σ. 111.

39. Αὐτόθι.

40. Ἐνθ' ἄνωτ.

41. Γρηγορίου Παπαμχαήλ, *Ἡ Τριάς τῶν ὑψίστων ἀξιών τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς σκοπιᾶς*, ἐν Ἀθήναις 1946, σ. 11.

42. Νικολάου Λούβαρι, *Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις*, Ἀθῆναι 1937, σ. 68.

7. Ἡ Ρωσικὴ Σοφιολογία

Ἡ Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ ὑπενθυμίζει καὶ τὴν λεγομένην Σοφιολογίαν⁴³ μερικῶν ρώσων στοχαστῶν, ἡ ὁποία συνδέει τὴν ὠραιότητα τῶν κτισμάτων μὲ τὴν θεϊαν Σοφίαν ἢ Ὑπερσοφίαν καὶ Ὁραιότητα ὡς γενεσιουργὸν αἰτίαν τῆς «καθολικῆς ὠραιότητος». Οἱ στοχαστὲς αὐτοὶ (V.S. Solov'ev, P.P. Florenskij, S.N. Bulgakov κ.ἄ.), –ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῆς διδασκαλίας Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὀρθόδοξου ὑμνολογίας, εἰκονογραφίας καὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ δυτικῶν διανοουμένων (J. Böhme, F.W.J. Schelling κ.ἄ.)–, συνδέουν τὴν ὠραιότητα τοῦ κόσμου μὲ τὴν θεϊαν Σοφίαν⁴⁴. Ὁ V.S. Solov'ev προσωποποιεῖ τὴν θεϊαν Σοφίαν καὶ τὴν ἐξυμνεῖ ὡς γυναικεῖαν μορφήν ἐκτάκτου καλλονῆς καὶ ὡς «αἰώνιαν φίλην». Τὸ ὠραιότατον πρόσωπον αὐτῆς αἰσθητοποιεῖται στὴν Παρθένον Μαρίαν καὶ στὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ κατὰ τὸν P.P. Florenskij τὸ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ ἐνσαρκώνεται στὴν Μητέρα τοῦ Θεοῦ⁴⁵. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ S.N. Bulgakov, ὁ ὁποῖος δὲν περιορίζεται στὸ νὰ συνδέσῃ τὴν θεϊαν Σοφίαν μὲ τὴν Μητέρα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὴν, ὅπως καὶ ὁ Γκαϊτε, ὡς τὸ αἰώνιον θῆλυ, πού μὲ τὴν ὠραιότητά του συνέχει τὸν ὠραῖον κόσμον⁴⁶.

Μερικὲς ὑπερβολὲς τῆς Σοφιολογίας, πού ἐπισημάνθησαν καὶ καταδικάσθησαν ὡς τάσεις ἀποδόσεως στὸν Θεὸν καὶ τετάρτης ὑποστάσεως, δὲν αἴρουν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ρωσικὴ αὐτὴ πνευματικὴ κίνησις συνετέλεσε στὸ νὰ προβληθῶν καὶ ἐκτιμηθῶν οἱ αἰσθητικοὶ θησαυροὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Παραδόσεως. Περισσότερα περὶ τῆς Σοφιολογίας ἀναφέρονται καὶ στὴν ἐξαίρετη –στὸ Συμπόσιον τῆς Alba Julia– εἰσήγησιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀνατολικοεκκλησιαστικοῦ Ἰνστι-

43. Σοφιολογία: Ὁρθοξ. καὶ Ἡθ. Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 11 (1967) σσ. 342-344. B. Schultze, *Der gegenwärtige Streit um die Sophia, die göttliche Weisheit in der Orthodoxie*, ἐν *Stimmen der Zeit*, 137 (1940), σσ. 318-324. Barbara Hallensleben, *Sophiologie*, ἐν: *Lexikon für Theologie und Kirche*, τόμ. 9, Freiburg - Basel - Wien 2006, S. 735.

44. J. Sutton, *The religious philosophy of Vladimir Sergeevic Solov'ev*, New York 1988.

45. M. Hagemeister, *Pavel Alexandrovic Florenskijs «Wiederkehr»*. *Materialien zu einer Bibliographie (1985-89)*, *Ostkirchliche Studien* 39 (1990), σσ. 119-145.

46. S. Bulgakov, *The Wisdom of God: An Outline of Sophiology*, Hudson (New York) 1993.

τούτου τῆς πόλεως Regensburg Msgr. Dr. Albert Rauch, ἡ ὁποία εἰσήγησις ἔχει τὸν τίτλον «In Weisheit hast du alles geschaffen» (Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας)⁴⁷.

8. Δείγματα νεωτέρων αισθητικῶν καὶ κοσμολογικῶν θεωριῶν

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ ἰδίως στοὺς νεωτέρους χρόνους συνεχίζεται ἡ προβολὴ τῆς Χριστιανικῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς, ἐνῶ παραλλήλως παρουσιάζονται δείγματα χειραφετημένου ἐξ αὐτῆς αἰσθητικοῦ στοχασμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως συχνὰ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμβατὸς πρὸς αὐτήν.

Κατὰ τὸν Κάντ, μέσα στὴν αἰσθητικὴν σφαῖραν ἡ φύσις ἔχει τὸ ἔναντι τῆς Τέχνης πρωτεῖον, ἐνῶ ἄλλοι πολὺ σαφέστερον τονίζουν ὅτι ἡ «Τέχνη εἶναι μίμησις τῆς φύσεως» (Schelling). Περιφνημὴ εἶναι ἡ φράσις τοῦ Césanne, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Τέχνη «εἶναι ἄρμονία παράλληλη πρὸς τὴν τῆς φύσεως». Καὶ ὁ Matisse τόνιζε, ὅτι «ἡ Τέχνη μιμεῖται τὴν φύσιν»⁴⁸.

Στοὺς νεωτάτους χρόνους μερικοὶ προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν τὸ αἰσθητικὸν στοιχεῖον «ἀκριβῶς» μὲ κοσμικὲς ποσοτικὲς ἀναλογίαις. Μάλιστα στηριζόμενοι στὴν θερμοδυναμικὴν ὑποστηρίζουν, ὅτι τὸ ὠραῖον τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἑναρμόνισις τῆς *Ektropie* καὶ τῆς *Entropie* καὶ ἡ ὑπερνίκησις τῆς ἀταξίας διὰ τῆς τάξεως⁴⁹. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια, ποὺ συνθέτει καὶ παράγει καλλιτεχνικὰ ἔργα μὲ νέα ὑλικά καὶ μέσα καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως καὶ μὲ προωθημένους τεχνικὲς ἐφαρμογές. Ἡ Πυρηνικὴ Φυσικὴ, ἡ Ὀπτικὴ, ἡ Ἀκουστικὴ, ἡ Μηχανολογία, ἡ Κυβερνητικὴ, ἡ Πληροφορικὴ⁵⁰ ἀνοίγουν μεγάλες προοπτικὲς σὲ πολ-

47. Cosmosul, între Frumos și Apocaliptic - Un recurs asupra ecologiei - Simpozion International Alba - Iulia 4-6 Mai 2007 (ἔκδ. τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Alba Julia), 2007, σσ. 237-252.

48. Περισσότερα γιὰ τὶς σχέσεις Φύσεως καὶ Τέχνης βλ. στὰ ἐξῆς: Birgi Recki, *Philosophische Ästhetik*, ἐν: Hans Jörg Sandkühler (ἔκδ.), *Enzyklopädie Philosophie*, τόμ. 2, Hamburg 1999, σσ. 1036-1037.

49. Wolfhart Henckmann / Konrad Lotter, *μν. ἔ.*, σσ. 246-248, 267-271 καὶ 194.

50. *Ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 166-167. Γιὰ περισσότερες σχετικὲς λεπτομέρειες βλ. τὰ ἐξῆς: H. Frank, *Informationsästhetik*, Quickborn ²1968. F. Nake, *Ästhetik als Informationsverarbeitung*, Wien / New York 1974.

λους σημερινούς καλλιτέχνες. Σήμερα γίνεται λόγος για αισθητικές διαστάσεις τῶν φυσικοεπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων· για ἠλεκτρονική μουσική· για κινητική τέχνη· για ἠλεκτρομαγνητικά «γλυπτά»· για γλυπτικά ἔργα, πού φωτίζονται σέ προγραμματισμένα διαδοχικά στάδια· για ζωγραφικούς πίνακες, πού χωρὶς νά χρησιμοποιοῦν χρώματα παρουσιάζουν ὅλους τοὺς χρωματικούς τόνους τῆς κλίμακος τοῦ φάσματος· για ἔγχρωμα καλλιτεχνήματα, πού δημιουργοῦνται μὲ τὴν κατάλληλη χρῆσι τῆς κινητικῆς ἐνεργείας ἢ μὲ τὶς διαθλάσεις τοῦ φωτὸς ἢ μὲ τὴν ὀπτική αὐταπάτη ἢ μὲ κατάλληλα κρύσταλλα, πρίσματα προβολέων καὶ μὲ διάφορους φακούς (μεγεθυντικούς, σμικρυντικούς, παραμορφωτικούς)^{50α}.

Ἀξία μνείας εἶναι καὶ ἡ σύνδεσις τῆς Κοσμολογικῆς Αἰσθητικῆς πρὸς τὴν *Οἰκολογίαν*. Γι' αὐτὸ γίνεται λόγος καὶ περὶ «*Οἰκολογικῆς Αἰσθητικῆς*». Ὁ C.F. v. Weizsäcker ὠριζε τὴν ὠραιότητα ὡς «συναντίληψιν (Mitwahrnehmung) τοῦ ἀναγκαίου για τὴν ζωὴν», δηλαδή τῆς φυσικῆς ἁρμονίας, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νά ζῆ. Ὁ P.C. Mayer Tasch, συνδέοντας Αἰσθητικήν, Οἰκολογίαν καὶ Πολιτικήν, θεωρεῖ ὡς προορισμὸν τοῦ Ὁραίου νά ξεχωρίζη σαφῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὠφελεῖ τὴν ζωὴν, ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὴν βλάπτει. Ὁ ἴδιος προβάλλει τὴν «*Ὀλιστικήν (ganzheitliche) Αἰσθητικήν*», ἡ ὁποία ὑποβοηθεῖ τὴν ἐπανένταξιν τοῦ ἀνθρώπου «*στοὺς ρυθμοὺς καὶ στὶς τάξεις τοῦ κόσμου*»⁵¹.

9. Ἡ αισθητικὴ διάστασις ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν κοσμολογικῶν θεωριῶν.

Ἀντιμετωπίζοντας ἀναρίθμητες ἐπιστημονικὲς κοσμολογικὲς θεωρίες, πού δίδουν νέες προοπτικὲς στὴν Κοσμολογικὴν Αἰσθητικὴν ἃς σταθοῦμε ἐν πρώτοις στὴν λεγομένην *Φυσικὴν τοῦ Χάους*, τὴν ὁποίαν ὁ ὀμιλῶν (γράφων) ἔχει μνημονεύσει καὶ κατὰ τὸ παρελθόν⁵². Ἡ Φυσικὴ αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς ὡς τὸ τέταρτο μεγάλο ρεῦμα τῆς Φυσικῆς

50α. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τέχνη καὶ Ἐλευθερία*, Ἀθήνα, 1976.

51. Wolfhart Henckmann / Konrad Lotter, *μν. ἔ.*, σσ. 194-195 καὶ 277-278.

52. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ζήτημα τῶν ἐνδείξεων τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ* (κεφ. 7: Ἡ «Φυσικὴ τοῦ Χάους» καὶ ἡ «Γεωμετρία τῶν Fractals»), Ἀθήνα, 1992, σσ. 31-38, ὅπου παρατίθεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία (σ. 32).

μετὰ τὴν Κλασικὴν Φυσικὴν, μετὰ τὴν Μικροφυσικὴν ἢ τὴν Φυσικὴν τῶν Κβάντα καὶ μετὰ τὴν Θεωρίαν τῆς Σχετικότητος. Συμφώνως πρὸς τὴν Φυσικὴν τοῦ Χάους, τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ποὺ δὲν εἶναι στατικά, ἀλλὰ ἀναπτύσσονται μέσα σὲ χρονικὲς συναρτήσεις (λ.χ. τὰ φαινόμενα τῆς Ἀεροδυναμικῆς καὶ τῆς Ὑδροδυναμικῆς ἢ κινήσεις τῶν νεφῶν, τῶν νιφάδων τοῦ χιονιοῦ, τῶν ρυακιῶν, τῶν χειμάρρων· οἱ δίνες, οἱ στροβιλισμοὶ τῶν τυφώνων), ἐξελλίσσονται μὲ διαδικασίες, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ ἀναπτύσσονται μέσα σὲ ντετερμινιστικὰ πλαίσια, παρὰ ταῦτα εἶναι «χαοτικές» καὶ μὴ προβλέψιμες, διότι ἡ λεγομένη «ἀνάδρασις» (Feedback) ἀκόμη καὶ πολὺ μικρῶν συντελεστῶν μέσα στὶς διαδικασίες αὐτὲς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη μακροσκοπικῶς «χαοτικά», φαινόμενα, διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἀναμενόμενα. Ὁ Edward Lorenz ὠμίλησε γιὰ τὸ «φαινόμενον τῆς πεταλούδας» (phenomenon of the butterfly), κατὰ τὸ ὅποιον ἡ ἐλαχίστη μεταβολὴ στὴν κατάστασιν τῆς ἀτμοσφαιρᾶς ἀπὸ τὸ φτερούγισμα τῶν φτερῶν μιᾶς πεταλούδας λ.χ. στὴ Βραζιλία εἶναι δυνατόν μέσα στὴν δυναμικὴν πορείαν τῶν μετεωρολογικῶν μεταβολῶν νὰ δημιουργήσῃ σὲ ὀλίγες ἡμέρες στὸ Texas καταιγίδα, ἡ ὁποία δὲν ἀναμενόταν⁵³.

Ἀλλὰ οἱ δημιουργούμενες μέσα σὲ φυσικὰ δυναμικὰ συστήματα ἀπρόβλεπτες «χαοτικὲς» καταστάσεις συνδέονται μὲ εὐρύτερη ὑπερκείμενην τάξιν, διότι ἔχουν «ὀλιστικήν» δομὴν. Ἔτσι τὸ φαινομενικῶς ἐπουσιῶδες καὶ ἀσήμαντον μέσα στὴν περιχωροῦσαν αὐτὸ ὀλότητα εἶναι οὐσιῶδες καὶ σημαντικόν. Τὰ ἐκ πρώτης ὄψεως τυχαῖα στοιχεῖα εὐρύτερων ὀλοτήτων εἶναι τρόπον τινὰ δυναμικὲς ψηφίδες ἀποκαλυπτομένων ἀπὸ τοὺς ὑπολογιστὲς καὶ ἀπεικονιζομένων στὶς ὀθόνες τοὺς καλλιτεχνικῶν μωσαϊκῶν, τὰ ὁποῖα ὡς σύνολα ἔχουν ἐκπληκτικὴν ὠραιότητα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οἱ φωτογραφίες τοὺς σὲ βιβλία, περιοδικὰ καὶ ἐκθέσεις. Τὸ ἐκπληκτικώτερον εἶναι, ὅτι τὰ θαυμάσια αὐτὰ σύνολα συνδυάζουν πολυπλοκότητα μὲ ἀπλότητα, διότι σχηματίζονται μὲ σύνθεσιν ἀλλεπαλλήλως ταξιθετημένων σταθερῶν ἀπλῶν δομῶν μὲ ἐπαναλαμβανομένην «αὐτομοιότητα» (self-similarity) μέσα σὲ μεγεθυνόμενες ἢ σμικρυνόμενες, μικροσκοπικὲς ἢ μακροσκοπικὲς κλίμακες. Γι' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ «τάξιν μέσα στὸ χάος» (Order in Chaos). Ἡ τάξις

53. Edward N. Lorenz, *Predictability: Does the Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?*, ἐν: James Gleick, *Chaos: Making a New Science*, New York 1987· στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα: *Χάος - Μία νέα ἐπιστήμη*, μτφρ. Μανώλη Κωνσταντινίδη, Ἀθήνα, 1990, σ. 71.

αὐτὴ συλλαμβάνεται ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες διανοητικὲς δυνάμεις, καθὼς ἐκεῖνη αἰσθητοποιεῖται σὺς ὀθόνες τῶν ὑπολογιστῶν⁵⁴. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Leo Kadanoff: «*Ἡ νοητικὴ κατάστασις τοῦ ἐπιστήμονος ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως σ' αὐτὸ πού γίνεται μέσα στὴν φύσιν. Εἶναι ἐντυπωσιακόν. Ξαφνιάζεται ὁ ἐπιστήμων, ὅταν διαπιστώσῃ ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς διανοίας ὑπάρχει ὑλοποιημένη στὸν πραγματικὸν κόσμον. Εἶναι μεγάλο σὸκ καὶ μεγάλη χαρὰ*»⁵⁴. Ἔτσι ἡ «Θεωρία τοῦ Χάους» σὺ φαινομενικῶς τυχαῖον καὶ μὴ προβλέψιμον ἀναζητεῖ τὸ «στοχαστικόν», δηλαδὴ ἐκεῖνο, πού –συμφώνως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σημασίαν τῆς λέξεως– μέ σκοπίμη σκόπευσιν στρέφεται σὲ στόχους (Kadanoff)⁵⁵.

Ἡ «Θεωρία τοῦ Χάους» συνδέθηκε μὲ τὴν θεωρίαν ἐνὸς νέου κλάδου τῶν Μαθηματικῶν, πού ὀνομάζεται «*Γεωμετρία τῶν Fractals*» (ἀγγλ. *Fractal Geometry*, γερμ. *Fraktale Geometrie*). Ἡ λέξις fractal συνδέεται ἐτυμολογικῶς μὲ τὴν μετοχὴν fractus-a-um τοῦ ρήματος frangere (frango), πού σημαίνει: θραύω, σπάζω, τεμαχίζω. Ἡ λέξις fractal εἶναι οὐσιαστικόν καὶ ἐπίθετον. Τὰ fractals εἶναι τὰ τεμάχια, οἱ δομικὲς ψηφίδες τῶν ἐκπληκτικῶν μωσαϊκῶν καὶ καλλιτεχνικῶν δυναμικῶν ὀλοτήτων τῆς φύσεως, πού «ἀποκαλύπτουν ὀλοένα καὶ ἐκπληκτικώτερες δομές: περιστροφικὲς κινήσεις, ἑλικοειδεῖς περιστροφές, ἵπποκάμπους, στρογγυλοὺς σβώλους, μπουμπούκια, μισάνοιχτα λουλούδια, ἀνθισμένους κάκτους, λεπτὰ φίδια, στεφάνια, ἐντομοειδῆ σώματα, στροβιλιζόμενα φῶτα» (Ian Stewart). Ἡ νέα «Γεωμετρία τῶν Fractals» τῆς φύσεως ὑπερφαλαγγίζει τὰ σχήματα τῆς Γεωμετρίας τοῦ Εὐκλείδη (λ.χ. τρίγωνον, τετράγωνον, κύκλον, κῶνον, κύβον) καὶ στρέφει τὴν προσοχὴν τῆς σὲ δυναμικὰ ὠραῖα σχήματα (σύννεφα, ἀστραπές, κορυφογραμμὲς βουνῶν, δαντελωτὲς ἀκρογιαλιές, νιφάδες χιονιοῦ κ.τ.τ.)⁵⁶.

Ἔτσι ἡ «Κοσμολογικὴ Αἰσθητικὴ» τῆς «Γεωμετρίας τῶν Fractals» παρουσιάζει ὀλιγώτερον τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν τῆς «κλασικῆς» ὁμορφιάς καὶ τῆς συμμετρίας τῶν Εὐκλειδεῶν σχημάτων καὶ πολὺ πε-

54. James Gleick, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σ. 384.

55. Αὐτόθι, σ. 247.

56. Νικολάου Ἀρτεμιάδη, *Ἡ Γεωμετρία τῶν Fractals*, Ὁμιλία στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (22 Νοεμβρίου 1988). Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 63 (1988), ἐν Ἀθήναις 1989, σσ. 479-499. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *ἔνθ' ἄνωτ.*, σ. 36 ἐξ.

ρισσότερον τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν τοῦ «ὑπερόχου» ἢ τοῦ «ὑψηλοῦ», ἡ ὁποία βιώνεται ὅταν εὕρισκώμεθα μπροστὰ εἰς ἔργα τέχνης ἢ σὲ ὠραῖα φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν κλασικὴς μορφές, διότι σ' αὐτὰ γίνεται ὑπέρβασις τῆς στατικότητος μὲ δυναμικὴς μορφές (λ.χ. μιᾶς χιονοθύελλας, ἑνὸς καταρράκτη, μιᾶς καταιγίδος μὲ ἀστραπές, κυμάτων, τὰ ὁποῖα διαλύονται ἀφρισμένα στοὺς βράχους τῆς ἀκρογυαλιᾶς)⁵⁷.

Χαρακτηριστικὴ ἔπειτα στὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι ἡ κοσμολογικὴ «*Θεωρία τῶν Χορδῶν*» ἢ «*Θεωρία τῶν μεμβρανῶν*», ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σύμπαν παρουσιάζει ὄχι τρεῖς, ἀλλὰ ἔνδεκα διαστάσεις καὶ ἔχει αἰσθητικὴν δομὴν παρομοίαν πρὸς τὴν δομὴν μιᾶς μουσικῆς συμφωνίας. Μουσικὴς νότες αὐτῆς εἶναι οἱ παλμικὲς κινήσεις τῶν ρυθμιζουσῶν τὴν λειτουργίαν τοῦ σύμπαντος ὑπερμικροσκοπικῶν χορδῶν ἢ μεμβρανῶν, οἱ ὁποῖες σὲ πάχος εἶναι πολὺ λεπτότερες ἀπὸ τὰ ὑπατομικὰ σωματίδια τῆς ὕλης καὶ βρίσκονται τρόπον τινὰ στὴν καρδιά τους. Ἐκεῖ, ὅπως οἱ χορδὲς τοῦ βιολιοῦ ἢ οἱ μεμβράνες τῶν τυμπάνων, πάλλονται. Ἄν ὑποτεθῆ ὅτι εἶχαμε ἓνα ὑπερμικροσκοπικὸν καὶ βλέπαμε στὴν καρδιά ἑνὸς ἠλεκτρονίου ὅπου βρίσκεται μία χορδὴ καὶ τὴν κρούαμε, θὰ διαπιστώναμε ὅτι, ἀναλόγως πρὸς τὶς συχνότητες καὶ τὶς ἀντηγήσεις (frequencies and resonances) τῆς παλμικῆς κινήσεως αὐτῆς, ἡ χορδὴ μεταλλάσσει τὸ ἠλεκτρόνιον, πού τὴν περικλείει, σ' ἓνα ἄλλο ὑπατομικὸν σωματίδιον, λ.χ. σ' ἓνα quark. Αὐτὸ ἔπειτα μὲ νέαν κρούσιν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἓνα neutrino κ.ο.κ. «*Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν ὑπατομικῶν σωματιδίων ὡς τίποτε ἄλλο παρὰ ὡς διάφορες μουσικὲς νότες τῆς χορδῆς. Τώρα θὰ ἠδυνάμεθα μέσσα σ' ἓνα ἐργαστήριον νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὶς ἑκατοντάδες τῶν ὑπατομικῶν σωματιδίων, τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐκεῖ, μὲ ἓνα καὶ μόνον ἀντικείμενον, τὴν χορδὴν*»⁵⁸. Πρόκειται γὰρ ἓνα εἶδος «*κοσμικῆς μουσικῆς*». Οἱ «*ἁρμονίες*» τῶν χορδῶν «*εἶναι οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς*»⁵⁹. Κατὰ τὴν θεω-

57. Johannes Hessen, *Lehrbuch der Philosophie*, τόμ. 2: Wertlehre, München 1949, σσ. 70, 231 ἐξ. E. Moutsopoulos, *Intégration du classique dans une esthétique liberale*, ἐν: *Actes du IVe Congrès International d'Esthétique*, Athènes 1960, σσ. 104-106.

58. Michio Kaku, *Parallel Worlds. The Science of alternative universes and our future in the cosmos*, Penguin Books 2006, σ. 18. Πρβλ. σσ. 17, 187-210. Πρβλ. Paul Davies, *The Goldilocks Enigma - Why is the Universe Just Right for Life?*, σσ. 50 ἐξ., 94 ἐξ., 196 ἐξ., 300 ἐξ. Πρβλ. Τάσου Καφαντάρη, *Μαθηματικός γρίφος μᾶς ἐκτοξεύει σὸ Σύμπαν*, Βῆμα-Science, ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 15 Ἀπριλίου 2007, σ. 37 (5).

59. Michio Kaku, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 197.

ρίαν αυτήν, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Νικ. Ἀρτεμιάδης, «οἱ θεμελιώδεις δυνάμεις καὶ τὰ διάφορα σωματίδια, ποὺ εὐρίσκονται στή φύση», εἶναι ἐκφάνσεις τῶν χορδῶν ἢ ὑπερχορδῶν, «οἱ ὁποῖες πάλλονται κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους»^{59α}.

Ἡ κλειψύδρα δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀναφεροῦμε λεπτομερῶς ἐξ ἐπόψεως αἰσθητικῆς στήν ἀστρονομικὴν Κοσμολογίαν, στὸν κόσμον τῶν ἠλεκτρονίων, σὲ κοσμολογικὰ ρεύματα, ποὺ ὁμιλοῦν λ.χ. γιὰ διαστελλόμενον καὶ ἐπεκτεινόμενο πρὸς τὰ ἔξω σύμπαν ἢ γιὰ πολυσύμπαν (Multiverse) μὲ πολλὰ σύμπαντα μεγάλα ἢ μικρὰ σὲ νηπιακὴν ἡλικίαν, ποὺ ὑπάρχουν πέραν ἀπὸ τὸ ἰδικόν μας σύμπαν ἢ γιὰ τὴν «ἀνθρωπικὴν ἀρχήν» (anthropic principle), ἢ ὁποία μὲ τελολογικὸν τρόπον εἶχεν ὡς σκοπὸν (aim) νὰ προετοιμάσῃ ἐξελικτικῶς τὸ σύμπαν γιὰ νὰ ὑποδεχθῇ καὶ φιλοξενήσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ συνείδησιν ἢ γιὰ τὸ ὅτι οἱ λεγόμενες «μαῦρες τρύπες» (black holes) μέσα στὸ σύμπαν μὲ τὴν ἔλκτικὴν τους δύναμιν δὲν διαταράσσουν τὴν συνολικὴν ἁρμονίαν μέσα στὸν κόσμον ἢ γιὰ τὴν «ὑπερσυμμετρίαν» (supersymmetry) καὶ ἁρμονικὴν συνύπαρξιν καὶ συνεκδήλωσιν τῆς ὄρατῆς σ' ἐμᾶς ὕλης καὶ τῆς λεγομένης «σκοτεινῆς ὕλης» (dark matter), ἢ ὁποία δὲν ἐκπέμπει οὔτε ἀνακλᾶ φῶς καὶ γι' αὐτὸ εἶναι σ' ἐμᾶς ἀόρατη ἢ γιὰ πολλὰ ἄλλα φαινόμενα.

Ὅλες οἱ φιλοσοφικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς κοσμολογικὲς θεωρίες, ποὺ ἀνεφέρθησαν⁶⁰, παρὰ τὶς διαφορὲς τῶν ἀπόψεών τους γιὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τὶς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες μὲ ἀλληλεξαρτήσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις δροῦν μέσα στὸν κόσμον, δὲν αἴρουν τὸ γεγονὸς, ὅτι εἰς μικροσκοπικὴν ἢ μακροσκοπικὴν κλίμακα καθιστοῦν ἔκδηλη τὴν κοσμικὴν τελολογικὴν δομὴν, τάξιν, ἁρμονίαν καὶ ὠραιότητα ἐνὸς «καλαισθήτου σύμπαντος», τὸ ὁποῖον προϋποθέτει, ὅπως διακηρύττουν ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τὴν ὑπαρξιν Δημιουργοῦ, τὸν ὁποῖον παρουσιάζουν ὡς «σκεπτόμενον καὶ παντοδύναμον ὄν», ὡς κυβερνήτην τοῦ σύμπαντος, ποὺ ἔχει «καθοδηγοῦν» «ἀό-

59α. Περισσότερα σχετικῶς ἐλέχθησαν ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸν Νικ. Ἀρτεμιάδην τὴν 9ῃ Ἀπριλίου 2002 στήν ἑκτακτὴ συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ ὁμιλίαν τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ θεωρία τῶν ὑπερχορδῶν (Μία πρώτη προσέγγιση)»: Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 77, τεῦχος Β' (2002), σσ. 207-220.

60. Τὰ δημοσιεύματα τῶν Michio Kaku καὶ Paul Davies, ποὺ ἀναφέρονται στήν ὑπ' ἀρ. 58 ὑποσημείωσιν δίδουν ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὶς κοσμολογικὲς αὐτὲς θεωρίες.

ρατον χέρι», ὡς «ὑψιστον Σχεδιαστήν», ὡς «τερασίαν Νόησιν», ἐξόχως ἐπιδέξιαν στὰ Μαθηματικά, στὴν Γεωμετρίαν⁶¹. Ὁ φυσικὸς Paul Davies, γνωστὸς ἐκ τοῦ βιβλίου του «The Mind of God» (= Ὁ Νοῦς τοῦ Θεοῦ), συνοψίζοντας τὶς κυριώτερες τελολογικὲς κοσμολογικὲς θεωρίες, γράφει: «Λαμβάνω σοβαρῶς καὶ νηφαλίως ὑπ' ὄψιν τὴν ζωὴν, τὸν νοῦν καὶ τὸν σκοπὸν (μέσα στὸν κόσμον) καὶ δέχομαι ὅτι τὸ σύμπαν τουλάχιστον παρουσιάζεται νὰ εἶναι σχεδιασμένον μὲ μίαν ἐπινοητικότητα (ἐφευρετικότητα) ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ (τοῦ κόσμου) ὡς ἓνα πακέτο (σύνολον) ἀπὸ ἀξιοθαύμαστα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἀπλῶς εἶναι τυχαῖα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἄνευ λόγου»⁶².

10. Ὁ ἄνθρωπος ὡς συνδημιουργὸς τῆς ὠραιότητος τοῦ κόσμου

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ὅτι συνδημιουργὸς τῆς ὠραιότητος τοῦ κόσμου εἶναι μαζί μὲ τὸν Δημιουργὸν ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, πού πλάσθηκε «κατ' εἰκόνα» καὶ «καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ. Οἱ παραστάσεις καὶ εἰκόνες τῆς κοσμικῆς ὠραιότητος, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ W. Heisenberg, δὲν εἶναι ἀπλῆς συλλήψεις ἀπ' τὸ πνεῦμα μιᾶς φυσικῆς πραγματικότητος, πού ὑπάρχει αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀντικειμενικῶς ἀνεξαρτήτως ἡμερῶν, ἀλλὰ περιγραφὲς τῆς σχέσεώς μας πρὸς τὴν φύσιν, τοῦ «παιγνιδιοῦ ἀνταλλαγῆς» (τοῦ Wechselspiels) μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ φύσεως, «μέσα στὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ ἀντικειμενικοποίησις (Objektivierung) τοῦ φυσικοῦ φαινομένου»⁶³.

Ὅπως πολλὲς φορὲς ἔχομε ὑπομνήσει, τὸ γεγονὸς, ὅτι τὸ βίωμα τῆς ὠραιότητος ἔχει ὡς προϋπόθεσι μίαν εἰδικὴν πνευματικὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἐξηγεῖ γιατί ἡ Αἰσθητικὴ εἶναι συμβατὴ πρὸς τὴν

61. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ζήτημα τῶν ἐνδείξεων τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ*, σ. 37. Ian Stewart, *Does God play Dice?* Penguin Books 1990, ἑλλην. *Παίζει ὁ Θεὸς ζάρια; Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Χάους*, μτφρ. Κωνσταντίνου Σαμαρᾶ, Ἀθήνα 1991, σσ. 31, 327.

62. Paul Davies, *The Goldilocks Enigma*, ἐκδ. Penguin, London - New York 2006, σ. 302. Πρβλ. Γεωργίου Κοντοπούλου - Δημητρίου Κωτσάκη, *Κοσμολογία - Ἡ δομὴ καὶ ἡ ἐξέλιξη τοῦ Σύμπαντος*, Ἀθήνα 1986. G. Contopoulos - D. Kotsakis, *Cosmology*, New York 1987.

63. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Οἱ ἀξίες ὡς θεμέλια τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ*, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἀκτίνες», Ἀθήνα 2006, σ. 6.

Φιλοσοφικὴν Γνωσιοθεωρίαν. Ἡ Γνωσιολογία τῶν νέων χρόνων, ἢ ὁποῖα μὲ τὶς παραλλαγές της σὰν ἓνα ἐκκρεμὲς κινεῖται μεταξὺ τοῦ καντιανοῦ Κριτικισμοῦ καὶ τοῦ Κριτικοῦ (ὄχι Ἀφελοῦς) Ρεαλισμοῦ, διδάσκει ὅτι ἡ ὠραία φύσις καὶ τὰ ὠραῖα καλλιτεχνικὰ ἀντικείμενα ὑπάρχουν πραγματικῶς ὡς ὄντα καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὰ γνωρίζει ἐξ ὀλοκλήρου ἢ μερικῶς μόνον ὡς ἐμφανίσεις, ὡς φαινόμενα, τὰ ὁποῖα μορφοποιοῦνται καὶ ταξινομοῦνται ἀπὸ τὶς περιορισμένες ἔμφυτες στὸν ἄνθρωπον ἐποπτειακὲς μορφές καὶ λογικὲς κατηγορίες. Ἔτσι κάθε βίωμα τῆς ὁμορφιᾶς εἶναι κάθε φορὰ συσχετισμένον πρὸς τὸ (ἀνθρώπινον) ὑποκείμενον.

Τὰ ὠραῖα χρώματα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου λ.χ. δὲν ὑπάρχουν πραγματικῶς ἐκτὸς ἡμῶν. Ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρχουν μόνον ἠλεκτρομαγνητικὰ κύματα. Ἀναλόγως πρὸς τὴ συχνότητα, ἀναλόγως πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κυμάτων πού ἔρχονται στὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τῆς κόρης τοῦ ματιοῦ σ' ἓνα δευτερόλεπτον, βλέπομεν τὸ καθένα ἀπὸ τὰ διάφορα χρώματα. Ἡ περιορισμένη ποικιλία τῶν ἀκουστικῶν τόνων μιᾶς μουσικῆς συμφωνίας σχετίζεται ἐπίσης πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἐπειδὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συχνότητα τῶν κυμάτων τοῦ ἀέρα, τὰ ὁποῖα σ' ἐκάστην ἐπὶ μέρους περίπτωσι συλλαμβάνονται κατὰ δευτερόλεπτον ἀπὸ τὰ αὐτιά μας. Τὰ χρώματα, οἱ τόνοι καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ὁμορφιᾶς ἀντιστοιχοῦν σὲ ὠρισμένα ἀντικειμενικὰ θεμέλια τῆς ὁμορφιᾶς, τὰ ὁποῖα εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθητικοῦ μας βιώματος⁶⁴. Ἔτσι εἶναι φανερὸς ὁ δυναμισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν πνευματικοὶ ἄνθρωποι μὲ συναίσθημα, τότε τὸ σύμπαν θὰ ἦταν βουβὸ καὶ σκοτεινὸ, χωρὶς χρώματα καὶ χωρὶς (μουσικουὲς) τόνους. Τὸ ὠραῖον εἶναι πάντοτε ἀξία γιὰ κάποιον. Ἡ ὠραιότης εἶναι ιδιότης ἑνὸς ὄντος, τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸ ὑποκείμενον, πού ἔχει αἰσθητικὸν ἀξιολογικὸν συναίσθημα.

Ἡ σχέσις τῆς ὠραιότητος, ὅπως καὶ ἐκάστης ἀξίας πρὸς τὸ ὑποκείμενον, δὲν σημαίνει ὑποκειμενικότητα. Ἡ ἀξία τοῦ ὠραίου δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὸ ἐκάστοτε ἀξιολογοῦν ὑποκείμενον, πού ἔχει τὸ βίωμα τῆς ὁμορφιᾶς. Γιὰ ὅλα τὰ ἀξιολογικὰ βιώματα καὶ τὶς ἀξιολογικὲς κρίσεις γράφει ὀρθῶς ὁ Johannes Hessen: «Ὡς ὑποκείμενον

64. Πρὸβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὰ ὄρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως* (Πρυτανικὸς λόγος), Ἀθήνα, 1981, σσ. 16-19.

πρέπει νὰ νοῆται ὄχι τὸ καθ' ἕκαστον ὑποκείμενον, ἀλλ' ἓνα γενικόν, ἓνα ὑποκείμενον ἐν γένει. Δὲν εἶναι τὸ ἄτομον, ἀλλὰ τὸ γένος “ἄνθρωπος”, ὁ ἄνθρωπος ἀπολύτως»⁶⁵. Ἐπομένως, ἡ ὠραιότης σχετίζεται πρὸς τὸ ὑπερατομικὸν ἀνθρώπινον ὑποκείμενον, γενικῶς πρὸς τὴν ἔμφυτη προδιάθεσιν, ποῦ ὑπάρχει σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν αὐτοὶ δὲν ἔχουν ἐκφυλισθῆ με πνευματικὴν μυωπίαν ἢ τύφλωσιν. “Ὅλοι οἱ πνευματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι ἐλκύονται ἀπὸ τὴν ὠραιότητα, ἐπειδὴ, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστῖνος, «ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ γνωριστὸν τοῦ καλοῦ»⁶⁶.

Ἡ ἐμφάνισις τῆς κοσμικῆς ὠραιότητος μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς ὑποκειμενικῆς στοχαστικῆς θεωρήσεως εἶναι εὐχάριστη, μᾶς ἀρέσει, δημιουργεῖ μέσα μας ἱκανοποίησιν καὶ χαρὰν καὶ διευρύνει τοὺς πνευματικούς μας ὀρίζοντες. Ἔτσι τὸ συνδημιουργούμενον καὶ βιούμενον ἀπὸ ἐμᾶς Ὁραῖον εἶναι –κατὰ τὸν Φαῖδρον τοῦ Πλάτωνος– «ἐρασιμώτατον»⁶⁷.

11. *Natura naturata* καὶ *Natura naturans*

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐξάρτησις τῆς κοσμικῆς ὠραιότητος ἐκ τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος εἶναι ἡ ἀνθρωπολογικὴ αἰτία, ποῦ συντελεῖ ὥστε ἡ βίωσις τῆς ὁμορφιάς τοῦ κόσμου νὰ συνοδεύεται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὴν βίωσιν τοῦ Ἁγίου ἢ τοῦ Θεοῦ.

“Ὅταν ἐρχώμεθα εἰς ἐπαφήν πρὸς τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν τοῦ κλασικῶς Ὁραίου ἢ τοῦ Χαρίεντος, τότε νοιώθουμε τὸ Θεῖον, κατὰ τὴν γνωστὴν ὀρολογίαν τοῦ Rudolf Otto, ὡς τὸ *mysterium fascinosum* (γοητευτικόν, συναρπαστικὸν μυστήριον). “Ὅταν ἔχωμεν μπροστά μας τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν τοῦ Ὑπερόχου ἢ Ὑψηλοῦ, τότε αἰσθανόμεθα τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ ὡς *mysterium tremendum* (μυστήριον ποῦ στὴν ἀρχὴν μὲν δημιουργεῖ κάποιον φόβον, κάποιαν ἄπωσιν, ἀλλὰ στὴν συνέχειαν προκαλεῖ ἔλξιν καὶ εὐχαρίστησιν)⁶⁸.

65. Johannes Hessen, *Lehrbuch der Philosophie*, τόμ. 2: *Wertlehre*, σ. 33.

66. Evangelos D. Theodorou, *Grundaspekte der Ästhetik...*, σσ. 422-423.

67. Πλάτωνος, *Φαῖδρος*, 249b-250d.

68. Rudolf Otto, *Das Heilige*, 23η-25η ἔκδ., München 1936, σσ. 75 ἔξ.

Τὰ δύο αὐτὰ αισθητικὰ στοιχεῖα συναρτῶνται πρὸς τὸ ὅτι ἡ ὁμορφιὰ τῆς κτίσεως παρουσιάζει τὸσον στατικές μορφές, ὅσον καὶ δυναμισμὸν κάποιας ἐξελικτικῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία ἐκτυλίσσεται μέσα στὴν φύσιν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τοῦ συνδημιουργοῦ ἀνθρώπου. Ἐπομένως εἶναι φανερόν, ὅτι στὶς δύο αὐτὲς αισθητικὲς κατηγορίες ἀντιστοιχοῦν οἱ δύο σχολαστικῆς γενεαλογίας ἀριστοτελίζουσες διατυπώσεις τῶν *E. Bruno*, *B. Σπινόζα*, *F.W. J. Schelling* κ.ἄ., οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐλευθερωμένες ἀπὸ πανθεϊστικὲς ἀντιλήψεις. Πρόκειται γιὰ τὶς ἐκφράσεις «*natura naturata*» καὶ «*natura naturans*»⁶⁹, πού ἀναφέρονται ἀκριβῶς εἴτε στὶς ἀντικειμενικῶς ὀλοκληρωμένους μορφές τῆς φύσεως, εἴτε στὶς δυναμικῶς μεταβαλλόμενες καὶ ἐξελισσόμενες.

12. Ἐπίλογος

Σεβασμιώτατε,

Περαίνω τὴν εἰσήγησίν μου μὲ τὶς ἐξῆς πέντε συνοπτικὲς παρατηρήσεις:

α) Τὴν Ὁρθόδοξη Κοσμολογικὴν Αἰσθητικὴν συναντῶμεν συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως μέσα στὸν χῶρον καὶ τὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ θεία Λατρεία μὲ τὴν τελεσιουργίαν τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας· μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ψαλτηρίου· μὲ τὸν διάκοσμον τῶν ἱερῶν εἰκόνων, πού προβάλλουν τὴν πνευματικὴν ὠραιότητα τῶν θείων προτύπων⁷⁰ καὶ γενικῶς μὲ τὶς φιλοκαλικὲς μορφές τῆς πνευματικότητός της προβάλλει τὴν μνημονευθεῖσαν «*καθολικὴν ὠραιότητα*». Καθρέπτης τοῦ θείου αὐτοῦ κάλλους εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀείμνηστος φιλορθόδοξος Προτεστάντης Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως Marburg (Γερμανίας) Ernst Benz ἔχει γράψει: «*Εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς Ὁρθοδοξίας ἀνήκει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι μόνον αὐτὴ διαφυλάττει τὴν ἰδέαν τῆς ὠραιότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ποτὲ δὲν παύει νὰ τὴν ἐξυμνῇ στὶς προσευχὰς καὶ στοὺς ὕμνους τῆς*»⁷¹.

69. Γιὰ τὶς δύο αὐτὲς διατυπώσεις βλ. περισσότερα στὰ ἐξῆς: Birgit Recki, ἔνθ. ἄνωτ., σ. 1036. O. Weijers, Contributions à l'histoire des termes «*natura naturans*» et «*natura naturata*», ἐν: περ. Vivarium 16 (1978), σ. 70-80.

70. Evangelos D. Theodorou, *Grundaspekte der Ästhetik*, σσ. 444-450.

71. Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg 1957, σ. 172.

β) Ἡ Ὁρθόδοξη Κοσμολογική Αἰσθητική θεμελιώνεται στὸ ὅτι τὸ ἄρρητον θεῖον κάλλος, τὸ ὁποῖον γίνεται ἰδιαιτέρως αἰσθητὸν στοὺς «*κεκαθαρμένους*» πνευματικούς ὀφθαλμούς, εἶναι τὸ ποιητικὸν αἷτιον τοῦ βασιλείου τῆς «*καθολικῆς*» ὠραιότητος, ἐπομένως καὶ τοῦ κάλλους τοῦ κτιστοῦ κόσμου.

γ) Ἡ Κοσμολογική Αἰσθητική καλλιεργεῖ τὴν οἰκολογικὴν (περιβαλλοντολογικὴν) συνείδησιν. Ἡ συνείδησις αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ ὀδηγήσῃ εἰς μεγιστοποίησιν τῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὸν πλανήτην μας ἔνεκα τῆς μολύνσεως τῆς ἀτμοσφαιράρας ἢ τῶν ποταμῶν, λιμνῶν καὶ θαλασσῶν· τῆς ρυπάνσεως τῆς βιοσφαιράρας· τῆς καταστροφῆς τῶν βιοτόπων· τῆς διαταράξεως τῆς ἰσορροπίας τῶν οἰκოსυστημάτων καὶ τῆς ἀνατροπῆς τῶν ὑγιῶν κοσμικῶν συναρτήσεων, συσχετισμῶν καὶ ἀλληλεπιδράσεων.

δ) Οἱ μνημονευθεῖσες ἀνθρωπολογικῆς συναρτήσεως τῆς κοσμικῆς ὠραιότητος ἐξηγοῦν διατὶ ἢ προσπάθεια πρὸς διαφύλαξιν, περιφρούρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ὠραιότητος τῆς δημιουργίας ὑπενθυμίζει στοὺς Χριστιανούς τὴν πρωτόκτιστη ὠραιότητα τοῦ παραδείσου καὶ ὑποδαυλίζει τὸν πόθον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον πᾶσα ἡ κτίσις, ἡ ὁποία «*συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν*», «*ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ*» (Ρωμ. η', 21-22). Τὰ πάντα θὰ γίνουν «*καινὰ*» καὶ θὰ λάμψῃ ἡ ὁμορφία «*οὐρανοῦ καινοῦ*» καὶ «*γῆς καινῆς*» (Ἀποκ. κα', 1-5)⁷².

ε) Ἡ οἰκολογικὴ αὐτὴ προοπτικὴ, ἡ ὁποία γιὰ τοὺς Χριστιανούς ἔχει διαχρονικὴν καὶ ἐσχατολογικὴν διάστασιν, προωθεῖται σημαντικῶς μὲ τὶς πρωτοβουλίες τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κου Βαρθολομαίου καὶ πασῶν τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὅπως καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας⁷³. Ἡ Ἐκκλησία τῆς

72. Πρβλ. Εὐθυμίου, Μητροπολίτου Ἀχελώου, *Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκατάστασις τῆς Κτίσεως*, στὴν πολύχρωμη ἔκδοσιν τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸν Περιβάλλον - Ἐδαφος, Νερό, Ἀέρας*», Ἀθήνα, 2003, σσ. 70-71.

73. Ἐκτὸς τῶν ἤδη μνημονευθέντων σχετικῶν ἔργων τοῦ γράφοντος πρβλ. δειγματοληπτικῶς καὶ τὰ ἑξῆς: Σάββα Ἀγουρίδη, *Οἰκολογία καὶ Θεολογία*, περ. «*Καθ' ὁδόν*», 1992. Ἰ. Γαλάνη, *Οἱ τρεῖς Ἱεράρχες καὶ τὸ περιβάλλον*, 1989. Εὐθυμίου, Μητρο-

Ἑλλάδος ἔχει λ.χ. συστήσει «*Εἰδικὴν Συνοδικὴν Ἐπιτροπὴν Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας*», ἡ ὁποία Ἐπιτροπὴ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχει ὀργανώσει ὠραίαν περιφερομένην Ἐκθεσιν, μὲ τὴν ὀνομασίαν «*Ἐκκλησία καὶ Περιβάλλον*». Στὰ πλαίσια τῆς πάνορθοδόξου αὐτῆς προσπαθείας ἐντάσσεται ἀκριβῶς καὶ τὸ παρὸν Διεθνὲς Συμπόσιόν μας, πού ὀργανώθηκε ἀξιεπαίνως ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς πόλεως Alba Julia τῆς Ρουμανίας ὑπὸ τις εὐλογίες καὶ τὴν μέριμναν τοῦ Κοσμήτορος αὐτῆς Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Κου Ἀνδρέα.

Σημείωσις

Γιὰ μερικὰ σημεῖα τῆς εἰσηγήσεως βλ. περισσότερες λεπτομέρειες καὶ βιβλιογραφικὰ παραπομπὰς στὰ ἐξῆς δημοσιεύματα τοῦ γράφοντος, πού ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετίζονται τόσον πρὸς τὴν κοσμολογικὴν ὅσον καὶ πρὸς τὴν αἰσθητικὴν διάστασιν τῆς εἰσηγήσεώς του:

- *Ἡ αἰωνία ἀλήθεια*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 49-126 (κεφ. 5 ἕως 10: Μαρτυρία μακροκόσμου, μικροκόσμου, ζώντων ὀργανισμῶν, Ἑξαήμερου).
- *Ἡ Αἰσθητικὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἀθῆναι, 1971.
- *Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὸ Ὁραϊόν*, Ἀθῆναι, 1972.
- *Τέχνη καὶ Ἐλευθερία-Αἰσθητικὸν δοκίμιον*, Ἀθῆνα 1976.
- *Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸν Περιβάλλον*, Ἀθῆναι, 1983.
- *Ὑποκείμενον καὶ Ἀντικείμενον στὸ γνωστικὸ καὶ αἰσθητικὸ βίωμα*, Ἀθῆνα 1983.
- *Ὁ μορφωτικὸς χαρακτήρ τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῆς ὕλικῆς κτίσεως καὶ τῆς φύσεως*, στὸ διδακτικὸν ἐγχειρίδιον: *Μαθήματα Κατηχητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς*, Ἀθῆναι 1975, σσ. 195-202.
- *Ἡ συμβολὴ τοῦ ὀρθοδόξου μορφωτικοῦ ἔργου εἰς τὴν βίωσιν τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν: Μαθήματα Κατηχητικῆς...*, σσ. 245-273.
- *Ἡ Φυσικὴ τοῦ Χάους καὶ ἡ Γεωμετρία τῶν Fractals*, περ. «*Θεολογία*», 1892, σσ. 9-29.

πολίτου Ἀγγελῶου, *Ἡ Κτίσις*, 2002. Ἰωάννου Ζηζιούλα, Μητροπολίτου Περγάμου, *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, Ἀθῆνα, 1998. Κωνστ. Ζορμπᾶ, *Ἐκκλησία καὶ φυσικὸ Περιβάλλον*, Κατερίνη 2000. Ἡλία Οἰκονόμου, *Θεολογικὴ Οἰκολογία*, Ἀθῆνα 1994 (Διδακτικὸν Ἐγχειρίδιον διὰ τὸ εἰδικὸν κατ' ἐπιλογὴν μάθημα, πού εἰσήχθη στὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ εἰσήγησιν τοῦ συγγραφέως καὶ ἐδιδάχθη ὑπ' αὐτοῦ).

- *Ἡ Αἰσθητικὴ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου τοῦ Μεγάλου*, Ἀθήνα, 1995.
- *Ἡ Οἰκολογικὴ Εὐαίσθησις τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων*, περ. «Θεολογία», 2001, σσ. 9-29.
- *Διαχρονικὴ Οἰκολογικὴ - Εὐαίσθησις*, περ. «Τόλμη», Ὀκτ. 2001, Ἀθήνα, σσ. 28-31.
- *Ἐκκλησία καὶ Οἰκολογικὴ Συνείδησις*, ἐφημ. Ἑστία, 20 Μαΐου 2002.
- *Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁμιλοῦν γιὰ τὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία*, στὸ συλλογικὸ ἔργο: *Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον (Ἑδαφος-Νερό-Ἀέρας)*, ἔκδ. τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας, Ἀθήνα 2003, σσ. 94-95.
- *Grundaspekte der Ästhetik unter dem christlich-orthodoxen Blickwinkel - Θεμελιώδεις ἀπόψεις τῆς Αἰσθητικῆς ὑπὸ τὴν χριστιανικὴ ὀρθόδοξη ὀπτικὴ γωνία*, περ. «Θεολογία», Ἀθήνα 2003, σσ. 411-462.
- *Ἡ αἰσθητικὴ διάστασις τῆς Χριστολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης - The aesthetic dimension of the Christology of Saint Gregory of Nussa*, στὸν τόμο: «*Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν Θεολογίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης*», Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης (7-12 Σεπτ. 2000), Ἀθήνα 2005, σσ. 875-887.
- *Διαχρονικὴ Χριστιανικὴ Κτισματολογία*, στὸ συλλογικὸν ἔργον: *Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Φυσικὸν Περιβάλλον*, ἔκδ. Ἰ. Μητροπόλεως Φθιώτιδος, Λαμία 2006, σσ. 55-65.
- *Κριτικὴ παρουσιάσις αἰσθητικῶν διατυπώσεων τοῦ Ludwig Wittgenstein*, στὸν *Χαριστήριον Τόμον: Δημήτριος Νιάνιας*, Καθηγητῆς Φιλοσοφίας (στὸ ΕΜΠ), «*Φιλοσοφία-Κοινωνία καὶ Πολιτισμὸς*», Ἀθήνα, 2006, σσ. 159-168.